

Peatükk 23

Religioon ja inimõigused

Merilin Kiviorg

Sissejuhatus

Usu- ja veendumusvabadus on mitmel põhjusel üks enim vaieldud ja valesti mõistetud põhivabadusi. Vaidluste juured ulatuvad osaliselt ajalukku, kust pärinevad täiesti erinevad kontseptuaalsed lähenemised sellele vabadusele. Kindlasti on selle vabaduse kujunemist mõjutanud praktiline vajadus jääda füüsiliselt ellu, vältida konflikte (kui me mõtleme näiteks ususõdade peale¹) või valitsejate vajadus strateegiliselt hallata kultuuriliselt mitmekesiseid territooriume ja seepärast sallida mõningaid vähemusreligioone ning lubada neil ajada kogukonna siseasju autonoomselt.²

Kaalukas koht usu- ja veendumusvabaduse kujunemise loos on riigi ja kiriku suhetel³, mitmesugustel religioosetel ja kultuurilistel arusaamadatel ning kindlasti nii Prantsuse kui ka Ameerika revolutsioonil, mis asetasid olulise sammuna inimõiguste teel erinevalt eelmistest lähenemistest inimeseks olemise õiguste allikaks.⁴ Tänapäevases mõttes usu- ja veendumusvabadusest – ning nii, nagu seda mõistetakse rahvusvahelises inimõiguste õiguses – saame hakata rääkima siiski alles ajast pärast inimkonna südametunnistust raputanud teist maailmasõda.

Lisaks nendele ajaloosündmustele on usu- ja veendumusvabaduse kujunemislugu saatnud paljud hirmud ja väärarusaamused. Ühelt poolt on see olnud hirm vabaduse ees, mis võiks viia religioossed väärtused ja traditsioonid hukatusse, ning teiselt poolt hirm religiooni mõjuvõimu ees avalikus sfääris, mis võiks võtta isikuvabadused. Usu- ja veendumusvabadus on olnud nii konservatiivide (traditsionalistide) kui ka liberaalide risttule all ning juba ajalooliselt. Kahjuks ei ole selles lühikeses peatükis võimalik kogu kujunemislool ja kontseptuaalsetel vaidlustel pikalt peatuda.⁵

¹ Ajaloolise ülevaate ja ususõdade kohta vt nt: Evans, M. D. *Religious Liberty and International Law in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press 1997; Kaplan, B. J. *Divided by Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*. Harvard: Harvard University Press 2007.

² Näiteid võib tuua palju, juba antiikajast, nt Rooma, Makedoonia ja Pärsia impeeriumist. Ka Osmanite impeeriumi ajal salliti teatud uskkondi ja võimaldati neile piiratud autonoomia. Üksikisiku usu- ja veendumusvabadusest kui inimõigusest praegusaja tähenduses muidugi rääkida ei saa. Osmanite impeeriumis lubati nt kreeka ja armeenia õigeusklikel ja juutidel viljeleda oma religiooni ning ajada oma siseasju oma seaduste ja koodeksite järgi. Kymlicka kirjeldab seda nn milletisüsteemi (*millet system*) kui teokraatiate föderatsiooni, sest olenemata üksikutest liberaalsetest reformidest 500 aasta jooksul ei tunnustatud selles oluliselt üksikisiku eriarvamust ega süümevabadust. Vt: Kymlicka, W. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press 1995, lk 156–157.

³ Vt nt Doe, N. *Law and Religion in Europe: A Comparative Introduction*. Oxford: Oxford University Press 2011.

⁴ Vt ka Velvet, A. *Inimõiguste ajalugu*. – Raamat „Inimõigused“.

⁵ Väga hea ülevaade eri lähenemistest: Ferrari, S. (toim). *Routledge Handbook on Law and Religion*. Abingdon: Routledge 2015.

Eelnimetatud hirmud on oskuslikult kokku võtnud Bielefeld, Ghanea ja Wiener, kes juhivad tähelepanu asjaolule, et kahe poole (konservatiivide ja liberaalide) hirmudel on ühisjooni. Mõlemad suhtuvad usu- ja veendumusvabadusse kahtlustavalt, soovides piirata selle ühetaolist rakendamist. Esineb soov asendada praegune usu- ja veendumusvabadus mõne alternatiivse lahendusega. Traditsionalistid sooviksid jääda suhteliselt ähmase tolerantsuse kontseptsiooni juurde, mis samal ajal võimaldaks koos teatud vähemusreligioonide sallimisega säilitada religioosse hegemoonia. Niinimetatud võitlevad sekularistid⁶ tahaksid aga tõenäoliselt minna tagasi 1789. aasta Prantsuse deklaratsiooni juurde, milles usu- ja veendumusvabadus esines ainult kui arvamusevabaduse alamkategooria.⁷ Bielefeld, Ghanea ja Wiener juhivad tähelepanu ka neljandale ühisjoonele: nimelt esindab eeltoodu siiski äärmuslikke vaateid, millega nõustuvad üksnes vähesed traditsionalistid ja liberaalsed sekularistid.⁸

Usu- ja veendumusvabadus ei ole nüüdseks tunnustatud mitte ainult paljudes inimõigusdokumentides⁹, millest tuleb Eestiga seoses juttu allpool, vaid seda on tunnustanud ka paljud religioossed kogukonnad ning usul põhinevad vabariiklised, samuti sekulaarsed ühendused, institutsioonid ja rahvusvahelised valitsusvälised organisatsioonid. Tunnustamise põhjus on muu hulgas olnud asjaolu, et usu- ja veendumusvabadus kaitseb nii usuliste kui ka mitteusuliste veendumustega isikute vabadust. Seda vabadust saab pidada indikaatoriks selle kohta, kuidas suhtub riik kõigisse inimõigustesse, st selle kaitse ilmestab inimõiguste seisundit ja seega demokraatia seisundit praegusaja mõistes laiemalt. Niisiis on tegu ühe põhiõigusega.

Näiteks Euroopa Inimõiguste Kohtu kuulsas, rahvusvaheliselt palju tsiteeritud 1993. aasta kaasuses *Kokkinakis vs. Kreeka* leidis kohus, et Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artiklis 9 sätestatud mõtte-, südametunnistuse- ja usuvabadus on demokraatliku ühiskonna alusmüür. See on eluliselt vajalik, et kaitsta uskujate identiteeti ja elukontseptsiooni, kuid võrdselt väärtuslik on see ka ateistidele, agnostikutele, skeptikutele ja ükskõiksetele ning sellest sõltub demokraatlikust ühiskonnast lahutamatu pluralism, mis on kallihinnaline võit eelmiste sajandite üle.¹⁰

⁶ Seda terminit on akadeemilises kirjanduses kasutatud erinevalt. Kasutusel on ka natuke teise varjundiga terminid, nagu *fundamentaalne sekularism* ja *agressiivne sekularism*. Vt nt: Evans, M. D. Freedom of Religion and the European Convention on Human Rights: Approaches, Trends and Tensions. – Cane, P., Evans, C., Robinson, Z. (toim). Law and Religion in Theoretical and Historical Context. Cambridge: CUP 2008; Torrón, J. M. European Court of Human Rights and Religion. – O’Dair, R., Lewis, A. (toim). Law and Religion. Oxford: OUP 2001, lk 203; Thorson Plesner, I. The European Court on Human Rights: Between Fundamentalist and Liberal Secularism. – Cole Durham, W., Torfs, R., Kirkham, D. M. (toim). Islam, Europe and Emerging Legal Issues. London: Routledge 2015; Zucca, L. A Secular Europe Law and Religion in the European Constitutional Landscape. Oxford: OUP 2011.

⁷ Bielefeld, H., Ghanea, N., Wiener, M. Freedom of Religion or Belief: An International Law Commentary. Oxford: Oxford University Press 2016, lk 3–4. Selline lähenemine religioonile on kätketud Prantsuse 1789. a „Declaration des droits de l’homme“i art-sse 10, milles on sätestatud, et kedagi ei tohi ahistada tema arvamuse, sh usulise arvamuse pärast, kui see ei ole vastuolus seadusega tagatud avaliku korraga („nobody will be harrassed about his or her opinion, even religious, as long as they do not disturb the public order guaranteed by law“).

⁸ *Ibid.*

⁹ Sh 1948. a ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon, 1966. a ÜRO kodaniku ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt (art 18), 1950. a Euroopa inimõiguste konventsioon (art 9), 1969. a Ameerika inimõiguste konventsioon (art 12), 1986. a inimõiguste ja rahvaste õiguste Aafrika harta (art 8), 1981. a ÜRO deklaratsioon kõigi sallimatuse ning diskrimineerimise vormide likvideerimise kohta usu või veendumuse alusel, 1989. a ÜRO lapse õiguste konventsioon (art 14 p 1), Euroopa Liidu põhiõiguste harta (art 10) jt.

¹⁰ EIK, *Kokkinakis vs. Greece*, 25.05.1993, p 33.

Tänapäeva maailma, sealhulgas Eestit, iseloomustab usuline ja veendumuslik mitmekesisus. Nagu Kokkinakise kaasusest ilmneb, ei ole usu- ja veendumusvabadus ka kohtu arvates tähtis mitte ainult üksikisikule, vaid ka demokraatliku ühiskonna toimimise seisukohast, esmajoones seetõttu, et see pakub kaitset isikutele, kellel on väga erinev (usuline ja mitteusuline) maailmavaade. Rõhutada tuleb, et see vabadus kaitseb üksikisiku vabadust uskuda või mitte uskuda, usku või veendumust vahetada ning oma veendumusi (küll mitte piiramatult) väljendada. Üksikisiku vabadusel on ühtlasi kollektiivne mõõde: väljendada oma usku koos teistega, näiteks usulises ühenduses. Erinevalt väga levinud valearusaamast ei kaitse usu- ja veendumusvabadus religiooni või veendumust kui sellist.

Selline käsitlus inimõiguste kontekstis tuleneb selle raamatu eelmistes peatükkides vaadeldud austusest igapäevase inimväärikuse vastu.¹¹ Inimväärikusel on pikk ajalugu ning seda võib leida paljudest filosoofilistest, kultuurilistest ja religioossetest traditsioonidest. Samas võib inimväärikuse idee olla ka religiooni-, traditsiooni- või kultuurispetsiifiline.¹² Seetõttu on peetud vajalikuks niinimetatud kahepoolset teed, millel on jäetud ruumi mitteõiguslikele arusaamadele inimõiguste aluspõhimõtetest, säilitades samal ajal praktilise üksmeele selles, kuidas mõista ja rakendada olemasolevaid normatiivseid inimõigusstandardeid (nt ÜRO inimõiguste deklaratsioon).¹³

Usu- ja veendumusvabadus on inimõiguste seas siiski väga keeruline vabadus, mida – nagu öeldud – on sageli tõlgendatud mitmeti või valesti, mille rakendamisega on probleeme ning mille puhul pole ka eelnimetatud hirmud kuhugi kadunud.¹⁴ Alljärgnevas annan lühikese sissejuhatava ülevaate usu- ja veendumusvabaduse rahvusvahelisest ja põhiseaduslikust kaitsest ning tekkinud probleemidest, vaidlustest ja suundumustest, et lugejal oleks kergem mõista (inim)õiguslikku konteksti usku ja veendumusse puutuvalt.

Peaaegu ette rõhutama, et usu- ja veendumusvabaduse nagu ka teiste põhivabaduste kaitsest kujuneb Eestis tervik nii Eesti Vabariigi põhiseaduse kui ka rahvusvaheliste lepingute ning Euroopa Liidu (EL) õiguse toel.¹⁵ Samuti on Eestis vastu võetud seadusi, mis otseselt või kaudselt puutuvad usu- ja veendumusvabadusse nii, nagu seda on mõistetud põhiseaduse

¹¹ Vt ka Kuurberg, M. Inimõiguste kaitse Eesti põhiseaduslikus ruumis. – Raamat „Inimõigused“.

¹² Vt nt: McCrudden, C. Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights. – *European Journal of International Law* 2008/19; Paolo G. Garozza. Human Dignity. – Shelton, D. (toim). *The Oxford Handbook on International Human Rights Law*. Oxford: Oxford University Press 2012.

¹³ Samas on inimväärikus justkui kahe teraga mõök, eriti moraaliküsimustes. Inimväärikuse kontseptsioon võib nii edendada kui ka piirata üksikisiku autonoomiat juhul, kui nt seadusandjad ja kohtunikud määratlevad, mis on inimväärne. Vt nt: McCrudden, C. Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights; Davis, J. Forbidding Dwarf Tossing: Defending Dignity or Discrimination Based on Size? – *Yearbook of New Zealand Jurisprudence* 2006/9, lk 238; Feldman, D. Human Dignity as a Legal Value: Part 1. – *Public Law* 1999, lk 685; Mahlmann, M. Human Dignity and Autonomy in Modern Constitutional Orders. – Rosenfeld, M., Sajo, A. (toim). *Oxford handbook of comparative law*. Oxford: Oxford University Press 2012; Garozza, P. G. Human Dignity. – Shelton, D. *The Oxford Handbook on International Human Rights Law*. Oxford: Oxford University Press 2012; Manuel Wackenheim vs. Prantsusmaa, Comm no 854/1999, UN Doc CCPR/C/75/D/854/1999 (2002).

¹⁴ Vt nt Evans, M., Petkoff, P., Rivers, J. *Changing Nature of Religious Rights under International Law*. Oxford: Oxford University Press 2015; Ahdar, R. (toim). *Research Handbook on Law and Religion*. Cheltenham: Edward Elgar 2018; McCrudden, C. *Litigating Religions: An Essay On Human Rights, Courts, and Beliefs*. First edition. Oxford: Oxford University Press 2018; McCrea, R. *Religion and the Public Order of the European Union*. Oxford: Oxford University Press 2012.

¹⁵ Vt raamat „Inimõigused“, ptk-d 1 ja 5. Harta eesmärk on kaitsta inimeste põhiõigusi ja vabadusi meetmete suhtes, mille on võtnud EL-i institutsioonid või liikmesriigid EL-i õiguse rakendamisel. Usuvabadust puudutavat on käsitlenud ka Euroopa Kohus. EL-i raames on oluline roll veel Euroopa inimõiguste konventsioonil, millega on Euroopa Liidu lepingu art 6 lg 3 alusel tagatud põhiõigused ühtlasi EL-i õiguse üldpõhimõtted.

§-s 40, aga ka §-s 41.¹⁶ Põhiseadustki tuleb tõlgendada kui tervikut: usu- ja veendumusvabaduse kaitse on seotud paljude teiste põhiseaduses sisalduvate sätetega.

1. Südametunnistuse-, usu- ja mõttevabadus

„Igaühel on südametunnistuse-, usu- ja mõttevabadus“, on kirjas Eesti Vabariigi põhiseaduses. See sõnastus sarnaneb rahvusvahelistes inimõiguslepingutes kasutatuga. Näiteks Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (ÜRO) inimõiguste ülddeklaratsiooni artiklis 18 on kasutatud samu termineid, ainult natuke teises järjekorras: „Igal inimesel on õigus mõtte-, südametunnistuse ja usuvabadusele“. Euroopa inimõiguste konventsioonis (artikkel 9), ÜRO kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelises paktis (ICCPR, artikkel 18) ning Euroopa Liidu põhiõiguste hartas (artikkel 10) on usu- ja veendumusvabadust käsitleva artikli esimene lause sõnastatud ülddeklaratsiooni sarnaselt.

Kuna südametunnistuse-, usu- ja mõttevabadus kui õigus kätkeb vabadust muuta oma usku või veendumusi, samuti vabadust kuulutada usku või veendumusi nii üksi kui ka koos teistega, avalikult või eraviisiliselt kultuse, õpetamise, tava ja kombetalituse kaudu, siis on peamiselt kasutusel termin *usu- või veendumusvabadus (freedom of religion or belief)*.

Kirjanduses ja rahvusvaheliste organisatsioonide tekstides on laialdaselt levinud terminid *usuvabadus* ja *religioonivabadus (religious freedom, religious liberty)*.¹⁷ See võib olla üks lihtne põhjus, miks esineb valearvamus, et kõnealune vabadus kaitseb inimõiguste kontekstis religiooni või on mõeldud üksnes usuliste tõekspidamistega isikute (*homo religiosus*) või koguni üksnes usuliste ühenduste kaitseks. Selline terminikasutus on kindlasti osaliselt mõjutatud ajaloost ning eri riikide konstitutsioonide sõnastusest ja praktikast.¹⁸

David Novak alustab oma artiklit „Mis on usuvabadus?“ sellega, mis ei ole usuvabadus, ning rõhutab näiteks, et usuvabadus ei ole meie demokraatlikes, pluralistlikes riikides praegusajal sama mis keskaegne *libertas ecclesiae* ehk kirikute vabadus.¹⁹ Rahvusvahelises inimõiguste

¹⁶ Nt: kirikute ja koguduste seadus. – RT I 2002, 24, 135; karistusseadustik – RT I 2001, 61, 364, §-d 154, 155, aga ka 151, 152; lastekaitse seadus – RT I, 06.12.2014, 1, § 34, haridusseadus – RT I 1992, 12, 192, § 2, põhikooli- ja gümnaasiumiseadus. – RT I 2010, 41, 240, § 15; loomakaitseseadus – RT I 2001, 3, 4, § 17; vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376, §-d 26, 27, 95, 62, 671 (1), 105 (21) p 8; kaitsevæteenistuse seadus – RT I, 10.07.2012, 1, §-d 4, 33, 58 (1), 64 (6), 76 (3); välismaalasele rahvusvahelise kaitse andmise seadus – RT I 2006, 2, 3, nt § 14 (7), isikut tõendavate dokumentide seadus – RT I 1999, 25, 365, § 93; kriminaalmenetluse seadustik – RT I 2003, 27, 166, §-d 72 (1) ja (2), 436 (1) p 3, võrdse kohtlemise seadus – RT I 2008, 56, 315, §-d 1 (1), 2 (2), 10; soolise võrdõiguslikkuse seadus – RT I 2004, 27, 181, § 2 (2) jpt seadused. Vt ka analüüsi (küll veidi vananenud): Kiviorg, M. Religiooni puudutavate õigusaktide analüüs. Siseministeerium 2012. – https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/dokumendid/Uuringud/Usuyhendused/2012_religiooni_puudutavate_õigusaktide_analuus.pdf (1.11.2021).

¹⁷ Vt nt: Durham, Jr, W. C., Martínez-Torrón, J., Thayler, D. (toim). Law, Religion and Freedom. Conceptualizing a Common Right. London: Routledge 2021.

¹⁸ Nt on seda mõjutanud USA konstitutsiooniterminid. Sealse konstitutsiooni *establishment clause*'i alusel ei tohi riik ega föderaalvalitsus võtta vastu religioone toetavaid õigusakte. USA konstitutsiooniõiguses on keelatud eeliskohelda, samuti sundida uskuma või mitte uskuma mingit religiooni. Vt ka: Gunn, J., Witte J. (toim). No Establishment of Religion: America's Original Contribution to Religious Liberty. Oxford: Oxford University Press 2012. Samas on kohtupraktika muutunud aja jooksul kaasavaks. Põrdeliseks sai kaasus *Torcaso vs. Watkins* (1961), millega ülemkohus tühistas Marylandi seaduse, millega nõuti, et avalik teenistuja peab uskuma jumalasse. Kohus leidis, et USA-s levinud mitteteistlike religioonide hulka kuuluvad budism, taoism, eetiline kultuur, ilmalik humanism ja teised. *Torcaso vs. Watkins*. 367 U.S. 488 (1961).

¹⁹ Novak, D. What is Religious Freedom. – Durham, Jr, W. C., Martínez-Torrón, J., Thayler, D. (toim). Law, Religion and Freedom. Conceptualizing a Common Right. London: Routledge 2021, lk 11.

õiguses on tegu ikkagi usu- ja veendumusvabadusega ning kaitstud on igaihe õigus omada ja väljendada nii usulisi kui ka mitteusulisi veendumusi, samuti õigus mitte uskuda.²⁰

Teisalt ei pruugi olla usuvabadusega kaitstud kõik veendumused. Näiteks Euroopa Inimõiguste Kohus leidis kaasuses Campbell ja Cosans vs. Ühendkuningriik²¹, et termin *veendumus* (*belief*) konventsiooni artiklis 9 tähendab vaateid (*views*), mida teatud määral iseloomustavad veenvus (*cogency*), tõsidus (*seriousness*), kokkukuuluvus (*cohesion*) ning tähtsus (*importance*) – seega mitte igasugune sisemine või triviaalne veendumus või arvamus, vaid teatud kriteeriumidele vastav veendumus.²² Need kriteeriumid võivad eristada ka veendumusi, mille väljendamine kuulub Euroopa inimõiguste konventsiooni artikli 9 või 10 (arvamusvabadus, sõnavabadus) kaitsealasse.

Sellest märkimisväärselt rohkem pole kohtud ega inimõiguste järelevalve organid (nt ÜRO inimõiguste komitee²³) täpsustanud, kuidas veenvust, tõsidust, kokkukuuluvust ja tähtsust mõõta. Enamjaolt on ühtlasi püütud seda määratlust vältida, eeldades, et tegu on kaitse alla mahtuva usu või veendumuse väljendamisega, ning pigem keskendutakse piirangute põhjendatuse hindamisele, muu hulgas seetõttu, et kohtutel ei ole tavaliselt (teoloogilisi) eriteadmisi. Isegi kui need teadmised oleksid kaasatud, ei oleks tagatud, et selles ei ole subjektiivset, omaenda usust või veendumusest lähtuvat hinnangut.

Maailmapraktikas on selle hoiatav näide valitsuste määratud eksperdikomisjonide kaasamine riikides, kus on demokraatliku valitsemisega probleeme. Need komisjonid on kutsutud ellu sihiga anda nii-öelda õige hinnang usu ja veendumuse väljendusele või ka ohtlikkusele,²⁴ ent andnud vägagi küsitavaid hinnanguid näiteks religioossetele tekstidele. Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsiooni (OSCE) riikidest paistavad sellega silma endise idabloki riigid, nagu Venemaa, Kesk-Aasia riigid, Armeenia ja Aserbaidžaan. Venemaa kohta on võtta suhteliselt värske näide Jehoova tunnistajate kuulutamisest äärmuslasteks ja nende keelustamine (nagu Nõukogude Liidu ajal), mida on tauninud nii inimõigusorganisatsioonid kui ka usulised ühendused.²⁵

Usu ja veendumuse määratlemine võib olla problemaatiline isegi ilma tahtliku tagakiusuta. Silvio Ferrari märgib, et kuigi näiteks Euroopas on religiooni traditsiooniliselt määratletud peamiselt kristluse, juutluse ja islamiusu, st nende religioonide kaudu, millega on seal enim kokku puutunud ja mida tuntakse, ei pruugi olla selline määratlus kohane teiste uskumuste (nt uute või vähemusreligioonide) jaoks.²⁶

²⁰ Eesti Vabariigi põhiseaduse kohta vt: Kiviorg, M., Roosma, P. Paragrahv 40, paragrahv 41. – Madise, Ü. *et al.* (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tartu: Sihtasutus Iuridicum 2020, p 5.

²¹ EIK, Campbell ja Cosans vs. Ühendkuningriik, 25.02.1982.

²² Vt ka: Kiviorg, Roosma.

²³ ÜRO inimõiguste komitee teeb järelevalvet kodaniku ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti üle ning seda ei tohi segamini ajada ÜRO Inimõiguste Nõukoguga. Vt ka raamatu „Inimõigused“ ÜRO inimõiguste kaitse süsteemi käsitlevat peatükki.

²⁴ Vt nt: Freedom of Religion or Belief and Security: Policy Guidance (OSCE, 2019).- https://www.osce.org/odihr/429389_1k_42_49 (01.11.2021).

²⁵ UN Human Rights Office of the High Commissioner. Events and News. UN Rights Experts Urge Russia to Drop Jehovah's Witness Lawsuit which Threatens Religious Freedom. – <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=21479&LangID=E> (1.11.2021); Bielefeldt, H. If Jehovah's Witnesses are Extremist, I Think We All Are. – JW.ORG, 3 April 2017; Kiviorg, M. Dangers of the Changing Narrative of Human Rights. – Why Democracy and Security need Religious Freedom.- Ahdar, R. (toim). Research Handbook on Law and Religion. Cheltenham: Edward Elgar 2018, lk 331–357.

²⁶ Ferrari, S. The New Wine and Old Cask: Tolerance, Religion and the Law in Contemporary Europe. – Sajó, A., Avineri, S. (toim). The Law of Religious Identity: Models for Post Communism. The Hague: Kluwer Law

Bielefeld, Ghanea ja Wiener toovad esile asjaolu, et usu- ja veendumusvabadust ei saa vaadelda inimõigusena juhul, kui tal ei ole universaalset olemust. Religioosse mitmekesisusega toimetulek inimõigustest lähtudes ongi tähendanud paradigma muutust, fookuse suunamist usult uskujatele.²⁷ Sellega seoses toonitavad nad, et riikide praktika, mille käigus on nad loonud näiteks tunnustatud (*recognized*), tuntud (*known*) või traditsiooniliste (*traditional*) religioonide nimekirju, ei ole selle lähenemisega kooskõlas ning on uute ja vähemtuntud uskumuste suhtes lisaks sageli diskrimineeriv. Nad märgivad õigesti, et usu- ja veendumusvabaduse mõtestamine (*conceptualization*) universaalse inimõigusena tähendab austust inimeste enesemääratluse (*self-understanding*) vastu.²⁸ Samamoodi on Euroopa Inimõiguste Kohus korduvalt rõhutanud, et usuvabadus konventsiooni mõttes välistab riigi igasuguse voli otsustada või hinnata (*assess*), kas usk või selle väljendamine viis on legitiimsed.²⁹ Sellest vaatevinklist on problemaatiline nt ka üks Eesti markantsemaid kaasuseid satanistide registreerimisest, kus erinevad kohtuinstantsid keskendusid LaVey piibli teksti hindamisele.³⁰

Tuleb pidada silmas, et usu- ja veendumusvabaduse hindamise üks kriteerium või alusväärtus on pluralism. Kaasuses Päästearmee vs. Venemaa³¹ rõhutas Euroopa Inimõiguste Kohus, et pluralism on ehitatud kultuuritraditsioonide, etniliste ja kultuuriliste enesemääratluste, uskumuste, kunstiliste, kirjanduslike ja sotsiaal-majanduslike ideede ning kontseptsioonide mitmekesisuse ja dünaamika siirale tunnustamisele ja austamisele. Ka ÜRO inimõiguste komitee on tõstnud esile, et kodaniku ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti artikkel 18 pakub kaitset nii teistlikele, mitteteistlikele kui ka ateistlikele veendumustele. Samuti kaitseb see pakt õigust mitte tunnustada usku või veendumust. Komitee on lisanud, et terminite *usk* (*religion*) ja *veendumus* (*belief*) sisu tuleb käsitada võimalikult laialt: artikkel 18 ei ole piiratud traditsiooniliste religioonide ega veendumustega, mis on oma institutsioonilise iseloomu (*institutional characteristics*) või tavade (*practices*) poolest sarnased traditsiooniliste religioonidega.³²

Sellist laia, sealhulgas inimõiguste komitee lähenemist või määratlust on ka kritiseeritud. Osa kriitikat tuleneb hirmust, et usu ja veendumuse kaasav (*inclusive*) mõtestamine soodustab fanatismi ja kahjulikku tegevust (*practices*) ning isegi terrorismi. Bielefeld, Ghanea ja Wiener argumenteerivad veenvalt, et seda hirmu ei saa lugeda põhjendatuks, sest ka usu- ja veendumusvabadus ei ole mitte iseseisev õigus, vaid osa inimõigustest.

International 1999, lk 7.

²⁷ Bielefeld, H., Ghanea, N., Wiener, M., lk 18.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Vt nt EIK, Manoussakis jt vs. Kreeka, 26.09.1996, p 47; EIK, Saientoloogia Kirik vs. Venemaa, 05.04.2007.

³⁰ 2005. aastal üritasid satanistid end esmakordselt usulise ühendusena registreerida. Tallinna Linnakohus keeldus registreerimisest leides, et Musta Veenuse Ordu (tolleaegne koguduse ametlik nimetus) on loodud kuritegelike inimeste ühendamiseks. Leiti, et ordu ohustab avalikku korda, riigi ja rahva julgeolekut ning tema õpetsulikuks aluseks olev LaVey piibel sisaldab provokatiivsied, vihkamist ja hävitamist propageerivaid tekste, samas kui vihkamisele ja vägivaldale õhutamine on seadusega keelatud ja karistatav. 2013. aastal alguse saanud registreerimislugu keerles põhimõtteliselt samade küsimuste ümber. Kogudus jäi registreerimata. Kaasus jõudis seekord Riigikohtuni välja. Riigikohus keeldus menetlusloa andmisest. RKTK, 10.02.2014, 3-7-1-2-1023-13. Vt ka näiteks kaasuse kajastust Jõesaar, T. Eesti satanistid lähevad riigi vastu Euroopa inimõiguste kohtusse. – Eesti Päevaleht 19.03.2014 ning Kiviorg, M. Law and Religion in Estonia. The Netherlands: Kluwer Law International, 3. täiendatud ja muudetud tr. 2021, p 120–124; Ringvee, R. Riik ja religion nõukogudejärgses Eestis 1991–2008. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2012, lk 164–185.

³¹ EIK, The Moscow Branch of the Salvation Army vs. Venemaa, 05.10.2006.

³² ÜRO inimõiguste komitee üldkommentaar nr 22.– UN doc. CCPR/C/21/Rev. I/Add. 4, 1993.

Seega peab igaüks arvestama oma usu või veendumuse väljendamisel teiste õigusi ja vabadusi. Sarnane mõte on kätketud Eesti Vabariigi põhiseaduse § 19: „Igaüks peab oma õiguste ja vabaduste kasutamisel ning kohustuste täitmisel austama ja arvestama teiste inimeste õigusi ja vabadusi ning järgima seadust“. Ka Eesti Riigikohus on märkinud, et „eraisikud ei saa oma hüvede kaitsel jätta teiste isikute õigustega meelevaldselt ja mõõdutundetult arvestamata“.³³

Sisuliselt tuleneb põhiseaduse § 19 lõikest 2 ühiskonda koos hoidev solidaarsuspõhimõte.³⁴ Sarnane solidaarsuspõhimõte on kätketud inimõiguste ülddeklaratsiooni, mille artiklis 29 on sätestatud, et „Igal inimesel on kohustused ühiskonna ees, kus ainuüksi ongi võimalik tema isiksuse vaba ja täielik arenemine“.³⁵ On tähtis lisada, et põhiseaduse § 41 lõikes 2 sätestatud keeld veendumusega vabandada õigusrikkumist.³⁶ Tuleb veel kord alla kriipsutada, et usu- ja veendumusvabaduse väljendamine ei ole piiramatu õigus, kuigi ka seda on vahel arvatud. Piirangutest tuleb täpsemalt juttu veidi hiljem.

Teine hirm, mis saadab kaasavat lähenemist, on hirm avada igasuguste triviaalsete uskumuste või veendumuste kaitse Pandora laegas.³⁷ Praktikast, samuti õiguspraktikast, on sellistest püüdlustest võtta parasjagu markantseid näiteid.

Mõne riigi rahvaküsitlustes on näiteks üsna arvestatav hulk inimesi määratlenud end jedidena ja religiooni „Tähesõjad“ („Star Wars“) (jediism) järgijatena. Näiteks keelduti 2016. aastal Ühendkuningriigis Jedi templiordule (The Temple of the Jedi Order) heategevusliku organisatsiooni staatuse andmisest ja sellega seoses kerkis küsimus jediismist kui religioonist. Otsuses sai määravaks asjaolu, et ei suudetud näidata selle uskumuse veenvust, tõsidust, kokkukuuluvust ja tähtsust, st kasutati sisuliselt eespool mainitud Euroopa Inimõiguste Kohtu sellekohast testi.³⁸

Hiljuti jõudsid kohtutesse pastafarialaste (Pastafarians, Church of the Flaying Spaghetti Monster) kaasused. Pastafarialaste üks ususümbol on (kurnamis)sõel, mida kantakse peas, ja näiteks 2018. aastal soovis Hollandis isik kanda seda sümbolit dokumendifotol, ent Hollandi kohtud keeldusid üldistest reeglitest erandi tegemisest. Jällegi tuli kasutusele juba mainitud Euroopa Inimõiguste Kohtu test.³⁹ Huvitava tõigana tõi kohus esile asjaolu, et pastafarialaste veendumustes domineerib satiir ning seetõttu ei ole täidetud tõsiduse ja kokkukuuluvuse kriteeriumid, seega pole tegu religiooniga. Kohus rõhutas samal ajal, et religiooni kriitika on kaitstud. Pastafarialaste liikumine sai alguse reaktsioonina plaanile võtta Ameerika Ühendriikide koolides evolutsiooniteooria alternatiivina kasutusele loomisõpetus ehk kreatsioonism (*creationism*). Seepärast võib väita, et tegu ei ole sugugi triviaalse mõttega, aga inimõiguste seas sobitub selle kaitse tõenäoliselt paremini arvamuse- ja sõnavabaduse, mitte

³³ RKK, 04.02.2005, 3-1-1-111-04, p 15.

³⁴ Vt nt Vallikivi, H. Paragrahv 19. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 2020, p 17.

³⁵ Vt ka Kiviorg, M., Rohtmets, P. Usu- ja veendumusvabadus kui põhiõiguste kaitse lakmuspaber Covid-19 kontekstis. – Usuteaduslik Ajakiri 2021/2.

³⁶ Vt ka Kiviorg, Roosma.

³⁷ Vt nt Trigg, R., Equality, Freedom, and Religion. Oxford: Oxford University Press 2012, lk 102 jj.

³⁸ Jedi is not a religion, Charity Commission rules. – BBC, 19.12.2016. – <https://www.bbc.com/news/uk-38368526> (10.08.2021).

³⁹ Judgement of Dutch Council of State’s Administrative Jurisdiction Division (15 August 2018). Vt ka Pastafarians are not a religion. Council of State, 15.08.2018. – <https://www.raadvanstate.nl/@112548/pastafarianism-not/> (10.08.2021).

usu- ja veendumusvabaduse alla.⁴⁰ Selline eristamine võib olla mõeldav ka Eesti Vabariigi põhiseaduse alusel.

Selle kohta, kuhu ja kuidas peaks tõmbama joone, on varem olnud mitmesuguseid arutelusid, kuid täielikku kokkulepet ei ole saavutatud.⁴¹ Tuleb nõustuda Bielefeldi, Ghana ja Wieneriga, et Euroopa Inimõiguste Kohtu pakutud test on hea. See on piisavalt lai, et mahutada ära ka vähem tuntud uskumused, ning piisavalt kitsas, et mitte igasugune individuaalne veendumus ei saaks kaitset usu- ja veendumusvabaduse artiklite, sh Euroopa inimõiguste konventsiooni artikli 9 alusel. Uskumusel või veendumusel peab olema oluline mõju isiku sügavatele sisemistele veendumustele ja eksistentsiaalsetele küsimustele ning seda nõuavad veenvuse, tõsiduse ja tähtsuse kriteeriumid. Kokkukuuluvus nõuab, et oleks näha veendumuse mõju isiku identiteedile ja käitumisele mingil seostatud ja terviklikul viisil (*coherent and holistic manner*).⁴²

Osalt sarnast, ehkki esmapilgul kitsamat lähenemist leiab ka Ameerika Ühendriikide kohtupraktikast. Teoloogiavaldkonna autoriteedile P. Tillichile tuginedes määratleti kaasuses Ameerika Ühendriigid vs. Seeger⁴³ religioossena „siirast ja kaalukat usku, millel on isiku elus paralleelselt tähtis koht usuga Jumalasse (paralleelse positsiooni võte)“.⁴⁴ Nagu võib tähele panna, esineb selles konstruktsioonis sõna *siirus* (*sincerity*).

Siiruse test on teatud määral jõudnud ka Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikasse. Konventsiooni artikli 9 alusel on mõnel juhul nõutud, et isik mingil määral tõendaks oma uskumuse või veendumuse olemasolu, eriti juhtudel, kui vaidluse all on erandite tegemine üldkehtivatest reeglitest või soodustuste andmine.

Näiteks oli erandite tegemine tööajast vaatluse all Euroopa Inimõiguste Kohtu kaasuses Kostas vs. endine Jugoslaavia Makedoonia Vabariik⁴⁵, milles kaebaja ei ilmunud tööle, põhjendades seda vajadusega tähistada usupüha. Tööandja määras talle distsiplinaarkaristuse. Kaebaja väitis, et on islamiusku. Selle usu pühad on endises Jugoslaavia Makedoonia Vabariigis avalikud pühad ja islamiusu järgijal on õigus neid tähistada. Nii riigisisestes kohtutes kui ka Euroopa Inimõiguste Kohtus tekkis kahtlus, kas kaebaja on ikka islamiusuline, sest kohtu arvates ei tõendanud ta oma usulist kuuluvust piisavalt. Euroopa

⁴⁰ Pastafarialaste kaasuseid on veelgi. Näiteks 2019. a väitis Iiri pastafarialane, et teda on diskrimineeritud, kui erinevalt paavsti missal osalenud katoliiklastest võeti tema käest missale viival transpordivahendil piletitasu. Deegan G. Atheist and pastafarian loses case over free travel on day of papal Mass. – The Irish Times 11.06.2019. – <https://www.irishtimes.com/news/crime-and-law/atheist-and-pastafarian-loses-case-over-free-travel-on-day-of-papal-mass-1.3922431> (10.08.2021).

⁴¹ Vt nt ka Vickers, L. Religious Freedom, Religious Discrimination and the Workplace. Oxford: Hart Publishing 2008) lk 15 jj; Kiviorg, M. Freedom of Religion or Belief – the Quest for Religious Autonomy. DoktoritööUniversity of Oxford, lk 120–164. – <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:6c5916d8-d69d-4f2d-91e5-a5586f8abd4b> (01.11.2021).

⁴² Bielefeld, Ghana, Wiener, lk 20.

⁴³ U.S. vs. Seeger. 380 U.S. 163 (1965). Seeger keeldus isiklikele usulistele tõekspidamistele tuginedes osalemast Vietnami sõjas.

⁴⁴ Vt ka Clemens, B. Defining “Religion” in the First Amendment: A Functional Approach. – Sadurski W. (toim.). Law and Religion. Dartmouth: Ashgate 1992, lk 537. Peñalver märgib, et kuigi ei ole üheselt selge, mida kohus mõtles sõna *paralleelne* all, võib väita, et peeti silmas isiku veendumuse tugevust (*parallel position test*). Vt Peñalver. E. The Concept of Religion. – The Yale Law Journal 1997/107, lk 797. P. Tillichi järgi ei toetu religioossuse test mitte veendumuse olemusele, vaid sellele, kas usuline veendumus prevaleerib üle kõige muu isiksusse puutuva (*superior ranking over all other concerns*). Tillich, P. Dynamics of Faith. New York: Harper and Row, 1958; Vt ka Sadurski, W. On Legal Definition of “Religion”. – The Australian Law Journal 1989/63, lk 838.

⁴⁵ EIK, Kostas vs. endine Jugoslaavia Makedoonia Vabariik, 13.04.2006.

Inimõiguste Kohus asus seisukohale, et kuna seadusega on islamiusuliste antud üldkehtivast töö- ja puhkeaja korraldusest erand, siis on õigustatud nõuda, et isik mingil määral tõendaks oma usulist kuuluvust. Sel põhjusel leidis kohus, et Kostaske usuvabadust ega õigust mittediskrimineerimisele ei rikutud.

Sarnane tõendamisküsimus on kerkinud üles seoses vangide usuvabadusega. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis – vastupidiselt Kostaske kaasusele –, et kaebajate usuvabadust rikuti, kui neile keelduti andmast usuliste veendumuste kohast taimetoitu.⁴⁶

Selliseid hinnanguid saabki parimal viisil anda ainult ühe kaasuse kaupa. Näiteks Euroopa Inimõiguste Kohtu 2016. aasta kaasuses, milles kaebaja keeldus sõjaväeteenistusest, ei leidnud kinnitust tema kindel ja siiras veendumus, et sõjas osalemine või relva kandmine on tema jaoks täiesti välistatud ning tema veendumustega tõsisest vastuolus. Kaebaja keeldus sõjaväeteenistusest sekulaarse riigi jaoks, küll aga oli nõus selles teenistuses osalema juhul, kui riiklik süsteem põhineks koraanil. Kohus leidis, et nendest tõenditest lähtudes ei kohaldu kaasuses artikkel 9 (usu- ja veendumusvabadus), sest ei ole tõendatud kindel, püsiv ja siiras veendumus sõjaväeteenistuses osalemise ja relvakandmise vastu (*a firm, fixed and sincere objection to participation in war in any form or to the bearing of arms*). Kohus rõhutas, et mitte igasugune arvamus ega veendumus ei kuulu artikli 9 lõike 1 kaitsealasse.⁴⁷ Samas tuletas kohus meelde (viidates inimõiguste komitee seisukohale), et kuigi pole olemas ühtset süümekeeldumise määratlust ja konventsioonid sõnaselgelt sellest ei räägi⁴⁸, kuulub süümekeeldumine sõjaväeteenistusest usu- ja veendumusvabaduse artiklite kaitsealasse siis, kui kohustus kasutada surmavat jõudu (*lethal force*) on tõsisest vastuolus isiku usu- ja veendumusvabadusega.⁴⁹

Neid kriteeriume tuleb silmas pidada ka Eesti Vabariigi põhiseaduse § 124 tõlgendamisel. Selle paragrahvi teine lõige annab võimaluse keelduda kaitseväeteenistusest §-s 40 kätketud südametunnistuse-, usu- ja mõttevabaduse kaitseks usulistel või kõlbelistel põhjustel, ent keelduja on kohustatud tegema läbi asendusteenistuse seaduses ettenähtud korras. Seda on kinnitanud ka Riigikohus.⁵⁰ Kask *et al.* märgivad õigesti, et näiteks kaitseväeteenistusest keeldujalt ei saa nõuda, et ta tõendaks oma veendumuste olemasolu muul viisil peale oma ütluste, sest veendumused ei ole seotud ühingusse (sh kiriklikku ühendusse) kuulumisega: „Riigil on kohustus hinnata, kas isiku ütlused on põhjendatud“.⁵¹

Teisalt on näiteks isikut tõendavate dokumentide seaduses kirjas, et Siseministerium võib nõuda usuliselt ühenduselt andmeid, mis on vajalikud isiku sellesse kuulumise kindlakstegemiseks.⁵² Nimelt võib seaduse alusel dokumenti kantud fotol või näokujutisel olla

⁴⁶ EIK, Jakóbski vs. Poola, 07.12.2010; EIK, Vartic vs. Rumeenia (nr 2), 17.03.2014. Ka Eestis on olnud vangide usu- ja veendumusvabadust puudutavaid kohtuasju. Vt nt TrtHK, 11.11.2005, 3-360/2005; TrtRnK, 19.12.2018, 3-16-2697; TrtHK, 10.08.2018, 3-18-1352; TrtRnK, 10.10.2018, 3-18-1576; TrtHK, 09.12.2020, 3-20-1320.

⁴⁷ EIK, Enver Aydemir vs. Türgi, 07.06.2016. Kuigi usu- ja veendumusvabaduse rikkumist selles kaasuses ei tuvastatud, tuvastati artikli 3 (piinamise, ebainimliku ja julma kohtlemise keeld) rikkumine.

⁴⁸ Siiski on rahvusvahelisel tasandil ka edasiliikumist. Näiteks EL-i põhiõiguste harta art 10 lg-s 2 on sätestatud, et “õigust keelduda sõjaväeteenistusest oma veendumuste tõttu tunnustatakse selle õiguse kasutamist reguleerivate siseriiklike õigusaktide kohaselt“.

⁴⁹ ÜRO inimõiguste komitee üldkommentaar nr 22, p 11.

⁵⁰ Riigikohtu kriminaalkolleegium on märkinud, et põhiseaduse §-s 40 tagatav usuvabadus ei sisalda õigust keelduda asendusteenistusest RKKK, 27.08.1996, 3-1-1-82-96. Selline lahend on kooskõlas rahvusvahelise praktikaga. Vt nt EIK, Bayatyan vs. Armeenia, 07.07.2011; EIK, Mushfig Mammadov jt vs. Aserbaidžaan, 17.10.2019.

⁵¹ Kask, O. *et al.* Paragrahv 124, p 4.

⁵² Isikut tõendavate dokumentide seadus. – RT I, 15.10.2021, 3. § 9³.

isik peakattega usulistel põhjustel tingimisel, et peakatte kandmine on usulises ühenduses kohustuslik ja fotole esitatud nõuded on täidetud. Lisaks järelepärimise võimalusele peab Siseministerium andma kirjaliku arvamuse ususümboli kandmise kohustuslikkuse kohta usulises ühenduses.⁵³

Siin on teatud vastuolu ka põhiseaduse §-ga 42 ja Euroopa Inimõiguste Kohtu juba nimetatud seisukohaga, et usuvabadus konventsiooni mõttes välistab igasuguse riigi voli otsustada, kas usk või selle väljendamise viis on legitiimsed. See teema vajab eraldi käsitlust, muu hulgas andmekaitse seisukohast.⁵⁴ Märkida võib, et süümekeeldumistel ja ususümboli kandmisel vahe tegemine oleks samuti problemaatiline.

Teema edasisel käsitlusel tuleks arvestada veel tehnoloogia ja isikutuvastusmeetodite arenguga. Seadusega on nõutud, et foto või näokujutis peab võimaldama dokumendi kasutaja isikusamasust üheselt kontrollida ning foto peab võimaldama kanda näokujutise dokumenti ja näokujutist töödelda. Võimalik, et tehnoloogia arenedes ei ole üldse võimalik leida argumente (ei ole põhjendatud) usulise kuuluvuse ja nõutud tegevuse (*practices*) praktikate (ususümboli kandmine) kindlakstegemiseks.

Covid-19 kontekstis tuleb mainida, et Euroopa Inimõiguste Kohtust on varemgi käinud läbi vaktsiinivastaste kaasused, kus – nagu kirjeldatud kaasustes – vaadeldi nii siirust kui ka kõiki juba mainitud kriteeriume. Näiteks leidis Euroopa Inimõiguste Komisjon⁵⁵ ühes varasemas kaasuses, kus kaebaja väitis muu hulgas, et tema usu- ja veendumusvabadust on rikutud kohustusliku vaksineerimisega, et mitte igasugune veendumus ei kuulu artikli 9 kaitsealasse.⁵⁶ Samuti tõi komisjon esile asjaolu, et vaksineerimiskohustus oli pandud kõigile olenemata nende usust või veendumusest.

Sarnasele järeldusele jõudis Euroopa Inimõiguste Kohus 2021. aasta kaasuses *Vavrička vs. Tšehhi*⁵⁷, leides, et kaebaja veendumused ei olnud veenvad, tõsised ja kokkukuuluvad. Selles kaasuses pidas kohus vajalikuks mainida sõjaväeteenistusest süümekeeldumise kaastest *Bayatyan vs. Armeenia*,⁵⁸ kus kaebajale jäi õigus, ning eutanaasiakaasust *Pretty vs. Ühendkuningriik*⁵⁹, milles kaebaja kaotas. Nendeski kaasustes korraldi juba mainitud testi kaasusest *Campbell ja Cosans*. Kohus rõhutas, et kuigi näiteks ka *Pretty* puhul oli selgelt tegu tugeva isikliku veendumusega eutanaasiast, ei kuulu kõik artikli 9 kaitsealasse. Kohus märkis, et selliseid kaasuseid saabki siiski hinnata ainult ühekaupa.⁶⁰

See seisukoht on tähtis, sest teatud usundite esindajad (nt juudid ja mõningad kristlased) keelduvad osast vaktsiinidest, sealhulgas sellistest, mille arendamisel on kasutatud materjali, mis läheb vastuollu nende usuliste tõekspidamisega (nt on kasutatud usuliselt keelatud

⁵³ Sarnane järelepärimise võimalus on kaitseväeteenistuse seaduse § 58 lg-s 3. Nimelt võib Kaitseressursside Amet nõuda kaitseväeteenistuskohustuse asendusteenistusega asendamise taotluse põhjendatuse kontrollimiseks kutsealuselt seletust, aga teha ka päringu tema õppe- või töökohale ja kutsealuse viidatud usuorganisatsioonile.

⁵⁴ Vt varasemat pikemat arutelu sel teemal: Kiviorg, M. Religiooni puudutavate õigusaktide analüüs. Siseministerium, 2012, lk 22–23. –

https://www.siseministerium.ee/sites/default/files/dokumendid/Uuringud/Usuyhendused/2012_religiooni_puudutavate_õigusaktide_analuus.pdf (01.11.2021).

⁵⁵ Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni kaitsemehhanismi ümberstruktureerimise kohta vt ptk 4.

⁵⁶ EIK, *Boffa ja 13 teist vs. San Marino*, 15.01.1998.

⁵⁷ EIK, *Vavrička jt vs. Tšehhi Vabariik*, 08.04.2021.

⁵⁸ EIK, *Bayatyan vs. Armeenia*, 07.07.2011.

⁵⁹ EIK, *Pretty vs. Ühendkuningriik*, 29.04.2002.

⁶⁰ EIK, *Vavrička jt vs. Tšehhi Vabariik*, 08.04.2021, p 332.

loomset või inimmaterjali, sh embrüod). Sellised juhtumid võivad siiski mahtuda usu- ja veendumusvabaduse kaitse alla.

Kaitseala piiritlemisel ja nii-öelda määratlusstaadiumis tuleb ühtlasi silmas pidada asjaolu, et osa väljendusi ei kuulu üldse inimõiguskonventsioonides sätestatud usu- ja veendumusvabaduse kaitse alla ega ka konventsioonide kaitse alla tervikuna.

Näiteks kui väljendus muutub usuvaenu õhutamiseks või vihakõneks, ei pruugi konventsioonid kaitset pakkuda. Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioonis annab sellise võimaluse artikkel 17.⁶¹ Selle artikli kohaldamine tähendab sisuliselt veel seda, et piirangu sobivust, proportsionaalsust ei hinnata, sest väljendatud veendumus on oma olemuselt vastuolus konventsioonis kaitstud väärtustega, eelkõige inimväärikuse ideega. Selline mõte oli väljendatud näiteks juba nimetatud kaasuses *Campbell ja Cosans vs. Ühendkuningriik*.⁶² Kohus viitas artiklile 17 ja tõi esile, et veendumus peab olema väärt austust demokraatlikus ühiskonnas (*worthy of respect in a „democratic society“*) ning ei tohi olla vastuolus inimväärikuse põhimõttega (*not incompatible with human dignity*).⁶³

Teisalt on Euroopa Inimõiguste Kohus rõhutanud, et artiklit 17 kohaldatakse ainult erandjuhul ja äärmuslikes kaasustes (*only on an exceptional basis and in extreme cases*).⁶⁴ Selline vaade on põhjendatud, sest vastasel korral võib ükskõik milline usu või veendumuse väljendus, mida on vähegi võimalik tõlgendada konventsiooniga vastuolus olevaks, olla automaatselt, ilma kaalumiskohustusega selle kaitsealast välja arvatud ning seda ei saa lugeda kooskõlas olevaks igaühe usu- ja veendumusvabadusega.⁶⁵ Sarnast mõtet on inimõiguste komitee väljendanud seoses ICCPR-i artiklite 20 (vaenukõne) ja 19 (sõnavabadus) vaheliste seoste tõlgendamiseks.⁶⁶

2. Usu- ja veendumusvabaduse piiramine

Nagu märgitud, ei ole usu ja veendumuse väljendamine piiramatu vabadus. Piiramatu on see ainult nii-öelda sisemises sfääris, mille kohta sageli kasutatakse ladina terminit *forum internum*. Sisuliselt tähendab see absoluutset vabadust omada (*have*) ja vahetada (*change, adopt*) oma usku ja veendumusi.

Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti artikli 18 lõikes 2 on sõnastatud kolmas oluline absoluutne nõue inimõiguste õiguses: kedagi ei tohi allutada sundusele, mis piirab tema vabadust omada või vastu võtta usku või veendumusi omal valikul (*choice*). Eesti Vabariigi põhiseaduses on sarnane mõte kätketud § 41 lõikes 1, mille alusel ei tohi kedagi sundida oma arvamusi ja veendumusi muutma.⁶⁷ Kahjuks on maailmapraktikast võtta küllalt näiteid sellest, kuidas absoluutset õigust usu- ja veendumusvabadusele ei austata.⁶⁸

⁶¹ EIK, *Norwood vs. Ühendkuningriik*, 16.11.2004.

⁶² EIK, *Campbell ja Cosans vs. Ühendkuningriik*; vt ka EIK, *Pavel Ivanov vs. Venemaa*, 20.02.2007; EIK, *Belkacem vs. Belgia*, 27.06.2017.

⁶³ EIK, *Campbell ja Cosans vs. Ühendkuningriik*, p 36.

⁶⁴ EIK, *Hizb Ut-Tahrir jt vs. Saksamaa*, 12.06.2012, p 72.

⁶⁵ Vt ka Kiviorg, Roosma.

⁶⁶ ÜRO Inimõiguste komitee üldkommentaari nr 34. CCPR/C/GC/34, para 50–52.

⁶⁷ Vt ka Kiviorg, Roosma.

⁶⁸ Ülevaatlilik allikas usu- ja veendumusvabaduse hetkeolukorra kohta: The U.S. Commission on International Religious Freedom (USCIRF) aruanded. – <https://www.uscirf.gov/annual-reports> (15.03.2021) ning U.S. Department of State'i aruanded. – <https://www.state.gov/international-religious-freedom-reports/> (01.11.2021). Olulised infoallikad: usu- või veendumusvabaduse eriraportööri (*UN Special Rapporteur on freedom of religion*

Vahemärkusena võib mainida, et terminid *vahetama* ja *valima* on saanud ka kriitikat. Juba kodaniku ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti (ICCPR) väljatöötamisel ei olnud mitte kõik riigid nõus terminiga *vahetama/muutma (change)* oma usku või veendumust: osa usukogukondi ei ole rahul sellega, et inimene lahkub usust või – kasutades ilmekat eestikeelset väljendit – pöördub teise usku. Sellel põhjusel on pakti põhitekstis sõna *adopt (vastu võtma)*, mitte *change (muutma)*, nagu Euroopa inimõiguste konventsiooni artiklis 9 või Euroopa Liidu põhiõiguste harta artiklis 10. Siiski on see õigus tunnustatud ka kodaniku ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti alusel.⁶⁹ Samuti on teoloogilisest vaatevinklist küsitav termin *valik*, sest sügavalt usklik inimene ei pruugi näha oma usku samasuguse valikuna, nagu ta võib valida näiteks, kas minna poodi või mitte.⁷⁰

Siiski ei ole kriitika konventsioonide tehniliste terminite pihta päris adekvaatne ning räägib mööda nende konventsioonide, usu- ja veendumusvabaduse kaitse põhieesmärgist (*missing the point*). Nende tehniliste terminite eesmärk ei ole tegeleda eksistentsiaalsete, tunnetuslike küsimustega, vaid pakkuda praktilist garantiid igapäevale nautida oma vabadust, olles vaba sunnist. Austuse inimeste vastu, kellel on tõsised, identiteeti määratlevad veendumused, saab tagada ainult siis, kui tagame igapäevase vaba valiku (*free choice*).⁷¹

Selle vaba valikuga ja õigusega oma usku muuta on seotud Eesti Vabariigi põhiseaduses sätestatu, et „Kuulumine kirikutesse ja usuühingutesse on vaba“. Nagu põhiseaduse kommentaarides märgitud, ei tähenda see vabadus õigust nõuda usuliselt ühenduselt enda liikmeks võtmist. Liikmesusel on oma kriteeriumid ja selle üle otsustamisel on usulistel ühendustel nii põhiseaduse kui ka rahvusvahelise õiguse alusel teatud autonoomia. Küll ei või takistada isikut usulisest ühendusest lahkumast.⁷²

Laste liikmesuse kohta on Eestis õiguskorras erireeglid. Kirikute ja koguduste seaduse §-s 10 on seatud lapse iseseisva otsustusõiguse ulatus kogudusse kuulumise küsimuses sõltuvusse tema vanusest. Nimelt võib vähemalt 15-aastane iseseisvalt astuda koguduse liikmeks ja ka lahkuda kogudusest usulise ühenduse põhikirjas ettenähtud korra alusel, kuid noorem kui 15-aastane laps võib kuuluda kogudusse ainult oma vanemate või eestkostja loal.

Usu- ja veendumusvabadust kaitsvad sätted on rahvusvahelistes lepingutes (nt Euroopa inimõiguste konventsiooni artikkel 9 ja ICCPR-i artikkel 18) struktuurilt ning sõnastuselt suhteliselt sarnased. Need tagavad esimeses lõikes (nagu eespool kirjeldatud) usu- ja veendumusvabaduse ning sätestavad teises lõikes/osas piirangud usu- ja veendumusvabaduse väljendamisele. Sarnaselt on struktureeritud Eesti Vabariigi põhiseaduse § 40, milles on sätestatud: „Igaühel on südametunnistuse-, usu- ja mõttevabadus. Kuulumine kirikutesse ja usuühingutesse on vaba. Riigikirikut ei ole“ ning „Igaühel on vabadus nii üksinda kui ka koos

or belief) aruanded. – <https://www.ohchr.org/en/issues/freedomreligion/pages/freedomreligionindex.aspx>

(22.08.2021); inimõiguste komitee perioodilised lõppjärelused riikide kohta. UN Office of the High Commissioner of Human Rights, Human Rights by Country. Eesti kohta vt

<https://www.ohchr.org/EN/Countries/ENACARegion/Pages/EEIndex.aspx> (01.11.2021) Usu- ja

veendumusvabadus on mitme rahvusvahelise institutsiooni tähelepanu keskmes, üks selliseid on Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet. – <https://fra.europa.eu/en/themes/religion-and-belief> (30.10.2021).

⁶⁹ ÜRO Inimõiguste komitee üldkommentaari nr 22. CCPR/C/21/Rev. I/Add. 4, 1993.

⁷⁰ Kriitika kohta vt nt Ahdar, R. J., Leigh, I. Religious Freedom in the Liberal State (2nd edn). Oxford: OUP 2013, lk 120; Trigg, R. Equality, Freedom and Religion, lk 106.

⁷¹ Vt ka: Bielefeld, Ghanea, Wiener, lk 24.

⁷² Kiviorg, Roosma, p 22.

teistega, avalikult või eraviisiliselt täita usutalitusi, kui see ei kahjusta avalikku korda, tervist ega kõlblust“.

Usu ja veendumuse väljendamine kuulub nii-öelda välisesse sfääri, mille kohta kasutatakse ka ladina terminit *forum externum*. See välimine vabadus on piiratud. Samas tulenevad põhiseadusest ning Eestile siduvatest rahvusvahelistest inimõiguslepingutest kindlad kriteeriumid selle kohta, millal võib põhiõigusi – sh usu- ja veendumusvabadust – piirata.

Iga põhiõiguse riive peab olema põhiseadusega kooskõlas, piirangul peab olema seaduslik alus, piirang peab olema demokraatlikus ühiskonnas vajalik ega tohi moonutada piiratud õiguste ja vabaduste olemust. Veelgi enam, piirang peab olema põhjendatud⁷³ ja proportsionaalne taotletava eesmärgiga⁷⁴. Selline nõue on näiteks Eesti põhiseaduse §-s 11. Piirang ei tohi olla diskrimineeriv (põhiseaduse § 12). Põhiseaduses loetletakse piirangu eesmärgidena (*legitimate aims*) avalik kord, tervis ja kõlblus ning kirikute ja koguduste seaduse § 8 lõikes 1 lisatakse, et ei tohi kahjustada teiste inimeste õigusi ja vabadusi. Nagu juba vihjatud, tuleneb selline piirang põhiseaduse § 19 lõikest 2.

Rahvusvahelised inimõiguslepingud sisaldavad sarnaseid kriteeriume. Euroopa inimõiguste konventsioonis on näiteks sätestatud, et „Vabadust kuulutada oma usku või veendumusi võib piirata üksnes seadusega ja juhul, kui see on demokraatlikus ühiskonnas vajalik ühiskondliku turvalisuse huvides, avaliku korra, tervise või kõlbluse või kaasinimeste õiguste ja vabaduste kaitseks“. Sarnaselt on see sätestatud ICCPR-i artikli 18 lõikes 3 ning EL-i põhiõiguste harta artikli 10 lõikes 1 ja artikli 52 lõikes 1.

Mainida tuleb, et nii teoreetiliselt kui ka praktiliselt on *forum internum*’it ja *forum externum*’it eristada problemaatiline. Sügavate usuliste veendumuste väljendamise piiramine võib riivata seda vabadust ka selles absoluutses sfääris, kuna need kaks sfääri või mõõdet on tihedalt seotud.⁷⁵ Bielefeld, Ghanea ja Wiener rõhutavad samuti, et selle tõttu tuleb neid kahte mõõdet vaadelda alati koos.⁷⁶

Siinkohal on paslik pöörduda korraks tagasi määratluste juurde. Nii erialakirjanduses⁷⁷ kui ka kohtupraktikas on arutletud selle üle, millist usu- ja veendumusvabaduse väljendamist kaitstakse. Näiteks Eesti põhiseadus just nagu kitsendaks seda kaitseala, kasutades terminit *usutalitused*. Euroopa inimõiguste konventsioon sätestab vabaduse kuulutada usku või veendumusi kultuse, õpetamise, tava ja kombetalituse kaudu. Kasutatud terminid (*kultus, õpetamine, tava, kombetalitus*) viitaks justkui samuti kaitstava väljenduse kitsale tõlgendusele.

Ka Euroopa Inimõiguste Kohus ja varem komisjon on pidanud vajalikuks aeg-ajalt mainida, et terminid *väljendamine (manifestation)* ja *praktiseerimine (practice)* ei kaitse sugugi kõiki

⁷³ Põhjenduste vajalikkusele usuvabaduse piiramisel on juhtunud tähelepanu näiteks Riigikohtu halduskollegium Härjapea Taarausuliste ja Maausuliste Koja kassatsioonkaebuses, mis puudutas Hiimäele tuulepargi rajamist. RKHK, 17.10.2007, 3-3-1-39-07, p 15.

⁷⁴ Vt nt (arutelu proportsionaalsuse üle) Borowski, M. Absoluutsed õigused ja proportsionaalsus. Riigiõiguse aastaraamat 2020, lk 138–139.

⁷⁵ Erialakirjanduses kasutatakse siin varieeruvaid termineid.

⁷⁶ Bielefeld, Ghanea, Wiener, lk. 93.

⁷⁷ Vt nt: Gunn, T. J. The Complexity of Religion and the Definition of “Religion” in International Law.- Harvard Hum Rts J 2003/16, lk 193; Vickers, L., lk 15.

tegevusi, mis võivad olla motiveeritud usust või veendumusest. Väljendused, mis ei väljenda usku või veendumust, ei ole hõlmatud artikliga 9 (lõige 1).⁷⁸

Siiski on rahvusvahelises inimõiguspraktikas asunud seisukohale, et usu ja veendumuse väljendamist tuleb sisustada avaralt, muu hulgas eelmises alapeatükis nimetatud põhjustel, st eelkõige igäihe usu- ja veendumusvabaduse kaitseks. Seda tuleb Eestis arvestada. Kaitse alla kuulub üsna mitmesugune tegevus. Üks esimesi põhjalikke käsitusi usu- ja veendumusvabaduse rahvusvahelisest kaitsest oli Krishnaswami raport, milles juhiti tähelepanu sellise tõlgenduse vajalikkusele.⁷⁹

Usu- ja usutalituse täitmise vabadus ei hõlma ainult usutalituse kitsamas mõttes (nt jumalateenistust ja palvetamist), vaid ka näiteks sakraalehitiste rajamist, teatud riituse (nt islami naiste burka ja *hijab*; sikhi meeste dastaar (turban), kirpan (nuga) ja kara (käevõru, mida kannavad nii mehed kui ka naised)) kandmist, toidu tarvitamist⁸⁰ ning loomade rituaalset tapmist toiduks⁸¹.

ÜRO deklaratsioonis kõigi sallimatuse ning diskrimineerimise vormide likvideerimise kohta usu- või veendumuse alusel (1981) lisatakse, et usu- ja veendumusvabadus sisaldab õigust luua heategevuslikke ja humanitaarseid institutsioone; õigust teatud ulatuses valmistada, omandada ja kasutada religioosse tava või riitusega seotud materjale või tooteid; levitada religioonispetsiifilist kirjandust; jagada õpetust selleks sobivates kohtades; oma religiooni nõuete alusel saada puhkepäevi, pidada pühi ja viia läbi tseremooniaid.⁸² See ei ole mingil juhul lõplik loetelu.⁸³ Näiteks Scheinin on juhtinud tähelepanu asjaolule, et usu- ja veendumusvabaduse sisustamine avardub veelgi seoses põlisrahvaste (*indigenous peoples*) kaitsega. Ta rõhutab, et põlisrahvaste kontseptsioon usust ja veendumusest avardab meie arusaamist sellest, mis võib olla usu- ja veendumusvabadusega kaitstud.⁸⁴

Nagu mainitud, on kaitstud nii individuaalne kui ka kollektiivne usuvabadus, st usu väljendamine koos teistega. Seega on kaitstud nii usulise ühenduste autonoomia kui ka ilma juriidilise staatusega kogukonna või rühma usuvabaduse väljendamine. Toonitada tuleb, et usuliste ühenduste autonoomia on üks eraldi esile toodud tähtsatest põhimõtetest, mis praegusajal määrab riigi ja usuliste ühenduste suhte ning kollektiivse usu- ja veendumusvabaduse kaitse. Autonoomiast tuleb põhjalikumalt juttu järgmises alapeatükis.

⁷⁸ Vt nt: palju kritiseeritud varasem kaasus patsifismi väljendamisest. EIKomisjon Arrowsmith vs. Ühendkuningriik 05.12.1978, p 71. Eestikeelses konventsioonitõlkes on kasutatud sõna *tava*, mis ei pruugi olla päris täpne tõlge sellest, mida silmas peeti.

⁷⁹ Krishnaswami, A. Study of Discrimination in the Matter of Religious Rights and Practices. UN Doc E/CN.4/Sub.2/200/Rev 1. New York: United Nations 1960).

⁸⁰ EIK, Jakóbski vs. Poola, 7.12.2010.

⁸¹ EIK, The Jewish Liturgical Association Cha'are Shalom Ve Tsedek vs. Prantsusmaa, 27.06.2000; vt ka (põhjalik analüüs): Sammel, H.-M. Usuvabaduse ja loomakaitse seosed Euroopa õiguskorras koduloomade rituaalse tapmise reguleerimisel. Magistritöö. Tartu Ülikool 2020.

⁸² Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination Based on Religion or Belief, G.A. Res. 36/55, U.N. GAOR, Supp. (No. 51) 171, U.N. Doc. A/36/684 (1981). Vt ka: Kiviorg, Roosma.

⁸³ Vt: Durham Jr, W. C., Religious Association Laws. – Lindholm, T., Durham, Jr, W. C., Thazib-Lie, B. G. (toim), Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers 2004, lk 358.

⁸⁴ Scheinin, M. The Human Rights Committee and Freedom of Religion or Belief. – Lindholm, T., Durham, Jr, W. C., Thazib-Lie, B. G. (toim), lk 200. Scheinin kasutab näitena muu hulgas kaasust Ilmari Länsman *et al.* vs. Soome, ÜRO inimõiguste komitee, 8 Nov 1994. Kaasus lahendati peamiselt ICCPR-i art 27 alusel.

On vaja veel esile tõsta üht kaalukat tõsiasi: usu- ja veendumusvabaduse kaitse on tihedalt seotud teiste põhiõiguste kaitsega. Nende põhiõiguste seas on sõna- ja väljendusvabadus, õigus era- ja perekonnaelu austamisele, kogunemise ja ühinemise vabadus jne. Viimati mainitu oluline näide olid piirangud eri- ja hädaolukorras koroonaepeidemia ajal.⁸⁵

Ka Eesti põhiseaduses on paragrahve, mis puutuvad usu- ja veendumusvabadusse. Näiteks §-de 40 ja 41 kõrval on usuvabaduse sisustamisel olulised § 12 (diskrimineerimise keeld), § 19 (igaühe õigus eneseteostusele), § 42 (veendumuse kohta andmete kogumise ja talletamise keeld), § 45 (sõnavabadus), § 47 (kogunemise ja koosolekute vabadus), § 48 (ühinemisvabadus), § 124 (asendusteenistus) ning § 130 (põhiõiguste piiramine erakorralise või sõjaseisukorra ajal). Lisada võib õiguse haridusele §-s 37.

Eestile siduva 1966. aasta ICCPRP-i artikli 4 lõikes 2 on selgesti öeldud, et usu- ja veendumusvabaduse kaitsmisest ei tohi taganeda isegi erakorralise seisukorra ajal. Euroopa inimõiguste konventsiooni artikkel 15 usu- ja veendumusvabadust taganematute õiguste hulka ei pane. Siiski ei saa Eesti taganeda erakorralise seisukorra ajal usuvabadusest ka Euroopa inimõiguste konventsiooni alusel, sest selle artikli 15 lõikes 1 on sätestatud, et riigi meetmed ei tohi olla vastuolus teiste rahvusvahelise õiguse järgsete kohustustega. Seega ei saa Eesti Euroopa inimõiguste konventsiooni artikli 15 kasutamisega välistada ICCPR-i artiklist 4 tulenevaid kohustusi ega taganeda usu- ja veendumusvabaduse kaitsest.

Põhiseaduses on sarnaselt ICCPR-i artikliga 4 sätestatud § 130, kus on öeldud kategooriliselt, et erakorralise ega sõjaseisukorra ajal ei tohi piirata teatud õigusi ja vabadusi, sh usu- ja veendumusvabadust. Lähtudes rahvusvahelisest õigusest tuleks asuda seisukohale, et Eesti põhiseadus keelab eriolukorra ajal usu- ja veendumusvabadusest taganemise samamoodi nagu erakorralise ja sõjaseisukorra ajal.⁸⁶

See ei tähenda muidugi, et usu- ja veendumusvabaduse väljendamist ei tohi piirata, nagu see on lubatud ka tavaolukorras, sest selle vabaduse väljendamine ei ole piiramatu õigus. Samuti tuleb silmas pidada, et kogunemise vabadus kuulub sellistes olukordades nende õiguste hulka, millest võib taganeda mõlema rahvusvahelise konventsiooni alusel.⁸⁷

Tähelepanu tuleb juhtida veel asjaolule, et ei Eesti põhiseadus ega rahvusvahelised inimõiguskonventsioonid ei luba usu- ja veendumusvabadust piirata riikliku julgeoleku (*national security*) alusel. Seda legitiimset eesmärki ei ole mainitud lubatud piirangute aluste seas.⁸⁸ Paraku on ka Eestis nimetatud julgeolekut vähemalt tavakäibes piirangu alusena.

⁸⁵ Piirangute kohta epideemia ajal vt täpsemalt: Kiviorg, M., Rohtmets, P. Usu- ja veendumusvabadus kui põhiõiguste kaitse lakmuspaber Covid-19 kontekstis; Rohtmets, P., Kiviorg, M. Usuvabadus – inimõigus või võluvõtmeke. – Eesti Rahvusringhäälingu arvamusportaali 23.12.2020. – <https://www.err.ee/1216816/priit-rohtmets-ja-merilin-kiviorg-usuvabadus-inimoigus-voi-voluvotmeke> (01.11.2021).

⁸⁶ Põhiseaduse § 87 p 8 annab Vabariigi Valitsusele võimaluse kuulutada loodusõnnetuse ja katastroofi korral või nakkushaiguse leviku tõkestamiseks välja eriolukord riigis või selle osas. Põhiseaduses eristatakse kolme erakorralist olukorda: eriolukord, erakorraline seisukord ja sõjaseisukord. Väljakujunenud rahvusvahelise tava järgi tuleb asuda seisukohale, et Euroopa inimõiguste konventsiooni art-ga 15 ning ICCPR-i art-ga 4 on hõlmatud kõik olukorrad, mis on kirjeldatud Eesti põhiseaduses (§-des 128, 129, § 87 p-s 8). Kiviorg, M., Rohtmets, P.

⁸⁷ *Ibid.* Vt ka Rohtmets, P., Kiviorg, M. ning põhiseaduse kommentaarid, Kiviorg, Roosma, p 29–30.

⁸⁸ Kiviorg, M. (toim). *Securitisation of Religious Freedom: Religion and Limits of State Control*. Madrid: Editorial Comares 2020. See on põhjalik käsitus julgeolekust ning usu- ja veendumusvabadusest EL-is, samuti võrdlevalt. Autorid on EL-i riikide tunnustatud teadlased, kelle üks uurimisteema on usu- ja veendumusvabadus.

Nagu öeldud, tohib usu- ja veendumuse väljendamist põhiseaduse alusel piirata avaliku korra, tervise või kõlbluse või kaasinimeste õiguste ja vabaduste kaitseks ning piiranguid peab olema võimalik põhjendada nende eesmärkidega. Julgeolekuargumenti on osa riike usu- ja veendumusvabadusele piiranguid seades kuritarvitanud, rakendades meetmeid, mis ei ole rahvusvaheliste standarditega kooskõlas.⁸⁹ Selle tõttu on näiteks OSCE avaldanud 2019. aastal juhised usu- ja veendumusvabaduse kaitseks julgeolekuolukordades.⁹⁰

3. Mõningad olulised põhimõtted seoses riigi ning usu- ja veendumusvabadusega

Usu- ja veendumusvabaduse sisustamist juhivad paljud aluspõhimõtted, mis määravad suhte riigiga. Inimväärikuse austamise tähtsusest, mis tähendab ühtlasi austust üksikisiku enesemääratluse ja identiteedi vastu, oli juba juttu. Järgnevalt vajavad käsitlemist sellised põhimõtted nagu riigi neutraalsus, mittediskrimineerimine ja usuliste ühenduste autonoomia. Nendega seonduvad küsimused riigi kohustustest (*respect, protect, fulfill*). Need on omakorda seotud õiguste tõhusa kaitse (*effective protection of rights*) nõudega, mis tuleneb ka Eesti rahvusvahelistest kohustustest järgida inimõiguskonventsioone.

Põhiseaduse tekstist ei leia otsesõnu väljendit *neutraalsus usuküsimustes*, ent see ei tähenda, et selline nõue Eesti õiguskorras puudub. Nagu öeldud, on Eesti põhiseaduses sätestatud igapäevase südametunnistuse-, usu- ja mõttevabadus ning kuulumine kirikutesse ja usuühingutesse on vaba. Põhiseaduses lisatakse, et „Riigikirikut ei ole“.⁹¹ Seega sisaldub põhiseaduses riigi ja religiooni lahususe ning võrdse distantsi hoidmise reegel kõigi uskude (ja ka veendumuste) suhtes.

Nagu sissejuhatuses mainitud, on peale põhiseaduse Eesti õiguskorras olulised rahvusvahelised normid ja üldtunnustatud põhimõtted ning EL-i õigus. Euroopa Inimõiguste Kohus on oma lahendites korduvalt rõhutanud, et riigi kohustus on olla usuelu neutraalne ja erapooletu korraldaja (*neutral and impartial organiser of the exercising of various religions, faiths and beliefs*).⁹² Kohus on lisanud, et see roll on tähtis avaliku korra, harmoonia ja tolerantsuse säilitamiseks demokraatlikus ühiskonnas.⁹³ Neutraalsus usuküsimustes on eeldus pluralismile, mis on eespool nimetatud kuulsa Kokkinakise kaasuse järgi demokraatliku ühiskonna alustala.

Silmas tuleb ühtlasi pidada seda, et neutraalsus ja erapooletus, nagu on mõistetud Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikas, ei too endaga kaasa rahvusvahelist kohustust riigi ja usuorganisatsioonide rangele lahutatusele ega sekulaarsusele, nagu seda on näiteks *laïcité*-

⁸⁹ Kiviorg, M. Religious Freedom and Security in Eastern Europe and Central Asia. – von der Decken, K., Günzel, A. (toim). Staat – Religion – Recht. Essays in honour of Gerhard Robbers. Baden-Baden: Nomos Verlag 2020; vt ka Murphy, K. State Security Regimes and the Right to Freedom of Religion and Belief: Changes in Europe since 2001. London: Routledge 2001.

⁹⁰ Freedom of Religion or Belief and Security: Policy Guidance. OSCE 2019. – <https://www.osce.org/odihr/429389> (1.11.2021).

⁹¹ Kiviorg, M. Neutraalsus usuküsimustes – müüt või tegelikkus?. – Sirp 03.01.2013. Usu- ja veendumusvabaduse kohta Eesti Vabariigi põhiseadustes vt: Kiviorg, M. Religiooniõigus: Individuaalne ja kollektiivne usuvabadus. Magistritöö. Tartu Ülikool 2000; Kiviorg, M. Kirikuõigus Eesti Vabariigi avaliku õiguse osana (a-te 1918–1940 ja 1991–1996 võrdlev analüüs. – Juridica 1997/9, lk 465–471; Rohtmets, P. Eesti usuelu 100 aastat. Tallinn: Post Factum 2019; Vallikivi, H. Põhiõiguste peatükk Eesti 1920. aasta põhiseaduses. Riigiõiguse aastaraamat. Juridica 2020, lk 44–46.

⁹² EIK, Leyla Sahin vs. Türgi, 10.11.2005, p 107; EIK, Manoussakis jt vs. Kreeka, 26.09.1996, p 47; EIK, Hasan ja Chaush vs. Bulgaaria, 26.10.2000, p 78; EIK, Refah Partisi (The Welfare Party) jt vs. Türgi, 13.02.2003.

⁹³ EIK, Manoussakis jt vs. Kreeka, 26.09.1996, p 47; EIK, Hasan ja Chaush vs. Bulgaaria, 26.10.2000, p 78.

põhimõtte Prantsusmaal ning riigi ja kiriku lahutatuse põhimõtte Ameerika Ühendriikides.⁹⁴ Konventsioonis ei kirjuta riigi ja usuliste ühenduste suhete kohta ette konkreetset mudelit. Konventsioon austab riikide kultuurilisi ja usulisi traditsioone, samas peab olema igaühe usu- ja veendumusvabadus kaitstud.⁹⁵ Iga üksikjuhtumi puhul tuleb peale eeltoodu arvestada selliste põhimõtetega nagu pluralism, võrdne kohtlemine ning usu- ja veendumusvabaduse tõhus kaitse. Eesti põhiseaduse põhimõtet „Eestis ei ole riigikirikut“ tuleb tõlgendada selles võtmes.

Erinevalt paljude teiste riikide põhiseadustest ei sisalda Eesti põhiseadus ühtegi märget religioosse kuuluvuse, traditsiooni ega püüdluste kohta Eestis. Võib nõustuda, et religioon ja identiteet on Eestis nõrgalt seotud võrreldes näiteks selliste riikidega nagu Poola, Leedu ja Itaalia ning ka Venemaa.⁹⁶ Seda tunduvalt kinnitavat statistilised andmed religioossuse kohta Eestis⁹⁷, kuigi pole päris täpne öelda, et Eesti on uskmata riik.⁹⁸ Samas puudub sõnaline osutus sekularismile⁹⁹ kui konstitutsioonilisele põhimõttele. Seega tuleb mõista, et igaühe õigus usu- ja veendumusvabadusele koos sõnastusega riigikiriku lahususe kohta („Riigikirikut ei ole“) suunab avaliku võimu neutraalsuspõhimõtte ja selle järgimise juurde.

Põhiseadust tuleb vaadelda kui tervikut ja neutraalsusküsimuse mõistmisel tuleb järgida ka kohustust mitte diskrimineerida (põhiseaduse § 12).¹⁰⁰ Ühe usulise ühenduse eelistamisel teisele peavad olema kaalukad õigustused, seda tuleb iga üksikotsustuse juures veenvalt põhjendada, eriti kui see seondub näiteks riigi toetustega või avaliku teenuse tellimisega.

Nagu põhiseaduse kommentaarides öeldud, ei tähenda see, et riik ei võiks usuliste organisatsioonidega koostööd teha ega anda neile näiteks avalikke ülesandeid. Riigi selline tegevus tuleb kõne alla eelkõige usu- ja veendumusvabaduse ning võrdsusõiguste kaitse eesmärgil, mitte ühe usulise ühenduse edendamise eesmärgil.¹⁰¹ Näiteks perekonnaseaduse¹⁰² alusel saab siseminister anda abielu sõlmimise õiguse kiriku, koguduse või koguduste liidu

⁹⁴ Esimene oli algul mõeldud selleks, et kaitsta riiki katoliku kiriku mõjuvõimu eest, ning teine selleks, et kaitsta usklikke ja usulisi ühendusi riigi sekkumise eest usuellu.

⁹⁵ Kuigi paljudes riikides on toimunud n-ö lahtiriigistamine (nt Rootsi 2000. a, Norra 2017. a), on Euroopas veel üksikuid riigikirikuga riike, nt Ühendkuningriik.

⁹⁶ Vt sarnast mõtet: Kilp, A. Secularisation of Society after Communism: Ten Catholic-Protestant Societies. – Saumets, A., Kilp, A. (toim). Religion and Politics in Multicultural Europe. Tartu: Tartu University Press 2009, lk 226. Vähest religioossust on seostatud ka Eesti majanduseduga. Vt: Inglehart, R., Norris, P. Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change around the World. Cambridge: Cambridge University Press 2003, lk 127.

⁹⁷ Enamik Eesti elanikest ei kuulu ühessegi usulisse ühendusse. 2011. aasta rahva ja eluruumide loendus. - <https://www.stat.ee/et/statistikaamet/rahvaloendus-2021/2011-aasta-rahva-ja-eluruumide-loendus> (27.01.2021). Lühülevaade statistiliste uurimuste kohta, vt: Kiviorg, M. Law and Religion in Estonia. The Netherlands: Kluwer Law International, 3 täiendatud ja muudetud tr. 2021, p 14–31.

⁹⁸ Seda kinnitavad statistika ja uuringud, mis sisuliselt ütlevad, et usk on Eestis väga individuaalne (individualiseerunud) ning see, millesse usutakse, on väga mitmekesine alates traditsioonilistest uskudest kuni *new age*'i õpetuste ning joogapraktikateni. Ateiste on Eestis vähe. Vt nt: Uuring: eestlastel on oma usk. – Äripäev 22.04.2014; Maasoo, K. Elust, usust ja usuelust. Saar Poll, 2015. – http://www.saarpoll.ee/UserFiles/File/Elus,%20usust%20ja%20usuelust_2015_ESITLUS_FINAL.pdf (01.03.2021).

⁹⁹ Sekularismi tuleb selles kontekstis eristada sekulariseerumisest kui protsessist. Nt viiteid Eesti ühiskonna (eriti linnade) sekulariseerumisele täheldati juba 1930. a-te statistikas. Vt: Riigi Statistika Keskbüroo. Rahvastiku koostis ja korteriolud: 1 III 1934 Rahvaloenduse andmed. Tallinn: Riigi trükikoda 1935, Vihik II; Statistical Office of Estonia. 2000 Population and Housing Census: Education. Religion. Tallinn: Statistical Office 2002), lk 40.

¹⁰⁰ Bielefeld, Ghana, Wiener, lk 35.

¹⁰¹ Kiviorg, Roosma, p 23.

¹⁰² Perekonnaseadus. – RT I, 27.10.2020, 15 .

vaimulikule.¹⁰³ „Sellega ei ole riik tunnustanud kiriklikku abilelu, vaid teinud kirikus abiellujatele ilmalike perekonnaseisutoimingute sooritamise lihtsamaks.“¹⁰⁴ Mitmes institutsioonis teenivad kaplanid, kelle ülesanne on nõustada inimesi hingehoiu- ja muudes küsimustes. Koostöö riigiga võib kõne alla tulla teisteski valdkondades, kus riik ja usulised ühendused tegutsevad avalikes huvides (nt sotsiaalhoolekanne, kriminaalennetus). Näiteks Vabariigi Valitsuse ja Eesti Kirikute Nõukogu vahel on sõlmitud ühishuvide protokoll, mis pärineb 17. oktoobrist 2002.¹⁰⁵

Samas tuleb usulistele ühendustele avalikke ülesandeid andes ja neid ülesandeid täites jälgida, et igapäevase põhiõigus usu- ja veendumusvabadusele oleks tagatud. See ei pruugi olla praktikas nii lihtne nagu teoorias. Ka Eestis on vaieldud mõnegi tava üle, näiteks usulistele ühendustele esindajate osalemise üle avalikel tseremooniatel, ehkki selline traditsioon on välja kujunenud. Traditsiooni kõrval võib see olla vajalik selleks, et tunnustada seda osa elanikest, kellel on usulised veendumused. Võib veel küsida, kas täielikult usuvaba tseremoonia on neutraalne. Kas usust ja näiteks ususümbolitest puhas avalik ruum on neutraalne?¹⁰⁶

Üksikisiku usu- ja veendumusvabadusega seoses tuleb vahemärkusena lisada, et see ei anna õigust nõuda olla vaba kellegi teise usu või veendumuste väljendamisest. Sisuliselt kaasneb selle õigusega kohustus taluda, austada teistsuguseid maailmavaateid ja nende väljendusi niivõld mõlemas leiris. Selline lähenemine oli ka eespool käsitletud Kokkinakise kaasuse sisuks.

Loomulikult on riigi roll siin tundlik ja praktikas võib olla keeruline arvestada kogu usulise või veendumusliku mitmekesisusega. Samas võime riikide praktikas näha teatud fookuse muutust: religiooni vaadeldakse pigem kultuurifenomenina kui olulise, kaitset vajava komponendina üksikisiku identiteedis.¹⁰⁷ Religioon kultuurifenomenina on oluline, kuid selles nihkes peitub oht tähtsustada üle riigi rolli usuküsimustes kollektiivse identiteedi kujundajana üksikisiku ja usulistele ühendustele arvelt,¹⁰⁸ seda eriti praegu, mil vohab populism ja paremäärmuslus.

1993. aastal avaldas ÜRO inimõiguste komitee ICCPR-i artiklite tõlgendamiseks oma üldkommentaari nr 22, mis sisaldavad kaalukaid pidepunkte riigi ja usulistele ühendustele suhete reguleerimiseks ning üksikisiku usu- ja veendumusvabaduse kaitseks.¹⁰⁹ Kiriku ja riigi suhete asjus leidis komitee, et pakti artikkel 18 rakendub kõigi usulistele ühendustele kohta, mitte ainult nn traditsiooniliste religioonide või nendega oma institutsioonide ja praktika poolest

¹⁰³ Vt ka: perekonnaseisutoimingute seadus. – RT I, 18.12.2019, 5.

¹⁰⁴ Kiviorg, Roosma, p 23; vt ka Kask, K. Kirikliku abielu institutsioon Eestis: aastatel 1920–1940 ning 1991–2002 võrdlev analüüs. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool 2002.

¹⁰⁵ Siseministeerium. Usulised ühendused. – <https://www.siseministeerium.ee/et/eesmark-tegevused/usulised-uhendused> (01.11.2021). Protokollis sõlmisid vabariigi valitsuse nimel tolleaegne peaminister Siim Kallas ning Eesti Kirikute Nõukogu (EKN) president piiskop Einar Soone. Ükski teine ühendus (nt mittekristlik) ei ole sellise protokollini jõudnud, ega kindlalt sellist protokollit ka taotlenud. EKN on mittetulundusühing, mis ühendab kümnet kristlikku usuühendust. Mingis mõttes on tegemist haruldase koostöövormiga, kus on liikmeid, kes tavaliselt üksteisega koostööd ei tee.

¹⁰⁶ Pikema arutelu kohta neutraalsusküsimuses vt nt: Kiviorg, M. Neutraalsus usuküsimustes – müüt või tegelikkus? – Sirp 03.01.2013. – <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/neutraalsus-usukuesimustes-mueuet-voi-tegelikkus/> (21.08.2021).

¹⁰⁷ Vt nt: Lautsi kohtuasi Euroopa Inimõiguste Kohtus, kus sisuliselt öeldi krutsifiks olevat kultuuri-, mitte ususümbol. EIK, Lautsi vs Itaalia, 18.03.2011.

¹⁰⁸ Kiviorg, M. Neutraalsus usuküsimustes – müüt või tegelikkus? – Sirp 03.01.2013. – <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/neutraalsus-usukuesimustes-mueuet-voi-tegelikkus/> (21.08.2021).

¹⁰⁹ ÜRO inimõiguste komitee üldkommentaar nr 22. UN doc. CCPR/C/21/Rev. I/Add. 4, 1993.

sarnaste religioonide kohta.¹¹⁰ Seepärast vaatleb komitee hoolikalt kõiki diskrimineerimise tendentse ükskõik millisel alusel ja sõltumata sellest, millise religiooni või veendumusega on tegu. Sealhulgas ei ole aktsepteeritav diskrimineerimine alusel, et usuline ühendus on vast loodud või esindab vähemust, millesse valdav religioon suhtub vaenulikult.¹¹¹

Üldkommentaari artiklis 9 märgib komitee, et riigireligiooni või ametlikult või traditsiooniliselt tunnustatud religiooni või sellise religiooni olemasolu, kuhu kuulub enamus rahvastikut, ei saa olla pakti artiklites 18 ja 27 kehtestatud õiguste piiramise alus. Neid seisukohti on toonitanud ka OSCE oma poliitilistes dokumentides.¹¹²

Selline lähenemine sai taaskinnitust Euroopa Inimõiguste Kohtu suhteliselt hiljutises kaasuses *Ancient Baltic Religious Association Romuva vs. Leedu*, kus paganlikku usku Romuva ühendus vaidlustas edukalt enda mittetunnustamise. Kohus rõhutas, et riigi levinuima usuühingu (katoliiklaste) vastuseis ei ole asjakohane argument väiksema usuühingu riiklikule mittetunnustamiseks. Leiti, et Leedu seim ei hoidnud küsimust arutades neutraalset joont.¹¹³

Siiski tuleb veel kord tunnistada, et neutraalsus on usuküsimustes keeruline ja mitmetahuline mõiste ning seda on avalikus debatis ka erinevalt sisustatud. Samas argumenteerivad Bielefeld, Ghana ja Wiener veenvalt, et paremat normatiivset kontseptsiooni pole kusagilt võtta: pigem tuleb olla teadlik, et seda on riikide praktikas kasutatud mitmel erineval viisil. Parimal juhul arvestab see diskrimineerimiskeeldu ja tõeliselt mõttekas on ta siis, kui me räägime kaasavast neutraalsusest¹¹⁴ (*inclusive neutrality, inclusive even-handedness*).¹¹⁵

Sellega haakub teema riigi kohustustest usu- ja veendumusvabaduse kaitsel. Need on võõrkeelses kirjanduses ning näiteks inimõigusdokumentides jagatud kohustuseks hoiduda sekkumast (kohustus austada, *respect*), kohustuseks kaitsta (*protect*) ning kohustuseks edendada/täita (*promote, fulfil*) usu- ja veendumusvabadust.

Usu- ja veendumusvabadus on ajalooliselt niinimetatud klassikaline vabadusõigus, mis eelkõige tähendab riigi negatiivset kohustust mitte sekkuda usu- ja veendumusvabaduse teostamisse (*hands off policy*). Samas tuleneb nii Eesti põhiseadusest kui ka rahvusvahelistest inimõiguslepingutest positiivne kohustus pakkuda kaitset nii teiste isikute kui ka organisatsioonide, sealhulgas töandjate eest. Riigil lasub ühtlasi positiivne kohustus luua inimõiguste kaitsel nii-öelda taristu (töötav kohtusüsteem, politsei jms).

¹¹⁰ Komitee tõlgenduses ei kaitse konventsiooni art 18 kollektiivset usuvabadust. M. Evansi järgi on siin vastuolu üldkommentaari punktiga 2, mille nurgakivi on viitamine traditsioonilise kiriku institutsionaalsele struktuurile. Kui art 18 on mõeldud individuaalse usuvabaduse kaitsmiseks, siis on Evansi arvates üllatav, et kogu üldkommentaaries antud art 18 tõlgendus põhineb võrdlusel institutsionaalsete struktuuridega. Evans, M.D. *Freedom of Religion and the European Convention on Human Rights: Approaches, Trends and Tensions*. – Cane, P., C Evans, Robinson, Z. (toim). *Law and Religion in Theoretical and Historical Context*. Cambridge: CUP 2008, lk 214.

¹¹¹ *The Right to Freedom of Religion and Religious Associations. Survey with Recommendations*. The Council of the Baltic Sea States. January 1999, lk 10, 106–109. Vt ka Evans, M. D., Gunn, J. *Majorities, Minorities, and the Rights of Religion and Belief*. – Helsinki Monitor 1998/3, lk 38–44.

¹¹² Vt ka: 1989 CSCE Vienna Concluding Document, 19 January. – ILM 28 (1989); demokraatlike institutsioonide ja inimõiguste büroo religiooniekspertide (Panel of Experts on Religion, ODIHR) avaldatud seisukohad. – <https://www.osce.org/odihr/freedom-of-religion-or-belief> (02.11.2021).

¹¹³ EIK, *Ancient Baltic religious association Romuva vs. Leedu*, 08.09.2021, p 140–149.

¹¹⁴ Bielefeld, Ghana, Wiener, lk 37.

¹¹⁵ Termin *inclusive even-handedness* on neutraalsuskohustuse sisustamiseks välja pakunud professor Silvio Ferrari. Sellest vaatevinklist on problemaatiline hiljutine Euroopa Kohtu lahend, mis võimaldab töandja n-ö neutraalse imago säilitamiseks keelata ususümbolid. EK, C-804/18 ja C-341/19, WABE and MH Müller Handel, 15.07.2021.

Vaieldavaim kohustus on kohustus edendada/täita usu- ja veendumusvabadust. Selle sisu ja ulatus – st kui kaugele peab riik minema või võib minna oma kohustuse täitmisel ja mida on religioossed isikud või ühendused õigustatud riigilt nõudma – on vägagi vaieldav.¹¹⁶ Eelkõige võiks seda kohustust vaadelda diskrimineerimiskeelu kaudu ja vajaduse korral teha kohandusi näiteks üldkehtivates seadustes.

Ka Euroopa Inimõiguste Kohus rõhutas näiteks kaasuses *Thlimmenos vs. Kreeka*¹¹⁷, mis puudutas ebavõrdset kohtlemist usu tõttu, et võrdsusõigust ei ole rikutud mitte ainult siis, kui riik kohtleb sarnases olukorras olevaid isikuid ilma objektiivse ja mõistliku põhjendusega erinevalt, vaid ka siis, kui riik ei kohtle märkimisväärselt erinevates olukordades olevaid isikuid ilma objektiivse ja mõistliku põhjendusega erinevalt.

Seepärast võib teatud juhtudel olla nõutud usuvabaduse ja võrdsusõiguse kaitseks erandite tegemine üldkehtivatest seadustest. Eestis ongi kehtestatud mitmes seaduses sellekohased erandid. Näiteks loomakaitseseaduses ning Vabariigi Valitsuse kehtestatud määrustes on ette nähtud erandid looma tapmisele usulisel eesmärgil. Soolise võrdõiguslikkuse seadust ei kohaldata registrisse kantud usulistest ühendustest usu tunnustamisele ja viljelemisele ega vaimulikuna töötamisele.

Bielefeld, Ghanea ja Wiener paigutavad rahvusvahelises plaanis positiivsete kohustuste hulka ka usundiõpetuse (*education about religions*)¹¹⁸ kohustuslikus aineprogrammis, et soodustada usu- ja veendumusvabaduse kaitset mitmekesisis ühiskonnas. Samuti kuulub nende hinnangul siia kohustus pidada eri kogukondadega dialoogi ja tagada vähemusreligioonide adekvaatne esitus meedias.¹¹⁹

Nagu öeldud, kuulub lisaks kaitse alla kollektiivne usu- ja veendumusvabadus, sh usuliste ühenduste autonoomia. See on veel üks tähtis põhimõte usu- ja veendumusvabaduse pusles. Usuliste ühenduste autonoomia võib kanduda üle ühendusega seotud asutustele (haiglad, hoolekande- ja haridusasutused jt). Usuliste ühenduste autonoomiat käsitlevad kaasused on jõudnud nii rahvusvahelistesse kui ka riigisisestesse kohtutesse.¹²⁰

Ajalooliselt on usuliste ühenduste autonoomiavajadust nähtud mitmeti, ent tänapäeval võiks lähtuda ideest, et see on vajalik üksikisiku usuvabaduse kaitseks („Igaühel on vabadus nii üksinda kui ka koos teistega, avalikult või eraviisiliselt täita usutalitusi ...“). Kooskõlas rahvusvahelise inimõiguste õigusega ei nõuta Eesti seadustes, et religioosne kooslus peab ilmtingimata olema registreeritud ja juriidilise isiku staatusega.¹²¹ Põhjalikud juhised ja näited parimatest kogemustest maailmas organiseeritud usuliste ühenduste kohta on kokku võetud OSCE juhistes usuliste ja veendumuslike organisatsioonide õiguslikust staatusest¹²² ning ÜRO

¹¹⁶ EIK, *Erlich ja Kastro vs. Rumeenia*, 09.06.2020.

¹¹⁷ EIK, *Thlimmenos vs. Kreeka*, 06.04.2000.

¹¹⁸ Vrd usuõpetusega, mille sisu ja olemus ei pruugi mitmekesisust kaasata. Usundiõpetuse kohta vt ka: Toledo Guiding Principles about Religions and Beliefs in Public Schools. OSCE/ODIHR, 2007 (juhised on tekitanud ka vaidlusi ja ei ole olnud mõningatele traditsioonilistele usulistele ühendustele täielikult vastuvõetavad).

¹¹⁹ Bielefeld, Ghanea, Wiener, lk 37.

¹²⁰ EIK, *Károly Nagy vs. Ungari*, 14.09.2017; EIK, *Rommelfanger vs. Saksamaa*, 06.09.1989; EIK, *Pellegrini vs. Itaalia*, 20.10.2001; EIK, *Schüth vs. Saksamaa*, 23.12.2010; EIK, *Obst vs. Saksamaa*, 23.10.2010; EIK, *Siebengaar vs. Saksamaa*, 20.06.2011; EIK, *Sindicatul „Păstorul cel Bun“ vs. Rumeenia*, 09.07.2013; EIK, *Fernández Martínez vs. Hispaania*, 12.06.2014; EIK, *Tothpal ja Szabo vs. Rumeenia*, 19.02.2019.

¹²¹ EIK, *Masaev vs. Moldova*, 12.05.2009.

¹²² Guidelines on the Legal Personality of Religious or Belief Communities. OSCE/ODIHR 2014. – <https://www.osce.org/odihr/139046> (30.10.2021).

deklaratsioonis kõigi sallimatuse ning diskrimineerimise vormide likvideerimise kohta usu või veendumuse alusel (1981).

Usuliste ühenduste autonoomia on nii-öelda tugevam valdkondades, mis on otseselt seotud religioosse doktriiniga, st neisse on riigi sekkumine väga piiratud või välistatud. Selline lähenemine on seotud juba eeltoodud nõudega, et riigil ei ole õigust otsustada, kas usk või selle väljendamise viis on legitiimsed. Ühe näitena võib tuua naiste välistamise vaimulikuna mitmes usulises ühenduses, kuigi selline lahendus ei pruugi olla kõigile inimõiguslastele meelepärane.

Inimõiguslaste seas võib täheldada vähemalt kahte leeri. Esimese leeri hinnangul on usuorganisatsioonidel õigus korraldada oma asju oma usu alusel ning riik võib sekkuda usuliste ühenduste siseasjadesse ainult äärmisel vajadusel. Selline on olnud Euroopa traditsiooniline (klassikaline) mudel, mis arvestab igaühe (sh konservatiivsemate) õigust usu- ja veendumusvabadusele. Teine, uuem seisukoht, eeldab usulistele ühendustele tehtud erandite kaotamist (nt soolise võrdõiguslikkuse nõudest). Igasugust üksikisiku õiguste ühitamatust organisatsiooni usuliste nõudmistega nähakse õigusküsimusena, mistõttu soovitatakse riigil agressiivsemalt sekkuda usuliste praktikate kooskõlastamise inimõigustega.

Muutused usuliste ühenduste sees on aeganõudev protsess ja üleliigse sekkumisega võidakse soovitud tulemuse asemel kutsuda esile vastureaktsioon. Selgusele tuleb jõuda veel selles, mil määral on agressiivne sekkumine vajalik, sest kaitstud on ka konservatiivsed vaated ühendustes. Näiteks klassikalise mudeli juurde jäämine ei välista poliitilise ja ühiskondliku dialoogi jätkumist selleks, et saavutada soovitud muutused.¹²³

Kokkuvõte

Usu- ja veendumusvabadus on tänapäeval üks vaieldumaid vabadusi. Selle sisu ja ulatus on kestvalt problemaatiline. Ka Eestis on selle vabadusega seotud küsimused tekitanud elavat avalikku arutelu, ehkki juba vaidluse olemasolu iseenesest on tervitatav nähtus ja oluline komponent demokraatlikus ühiskonnas. Ühtlasi on vajalik dialoog usuliste ja mitteusuliste veendumuste esindajatega – seda on rõhutanud nii teadustööde autorid kui ka rahvusvahelised inimõigusorganisatsioonid.

Sellegipoolest on kogu problemaatilisuse juures olemas teatud kriteeriumid, mida tuleb usu- ja veendumusvabaduse kaitsel arvestada. Need ei pruugi pakkuda ideaalseid ega üheseid lahendusi kõigiks juhtumiteks, kuid on siiski kaalukad, et kaitsta igaühe usu- ja veendumusvabadust. Need kriteeriumid formeeruvad nii Eesti Vabariigi põhiseadusele, rahvusvahelisele õigusele kui ka Euroopa Liidu õigusele toetuvalt. Tervikpildi kujundamiseks tuleb tunda siseriiklikku, rahvusvahelist ja Euroopa Liidu õigust. Igaühe usu- ja veendumusvabaduse kaitseks on oluline mitmekesisuses ühiskonnas omada ka teadmisi erinevate usundite kohta ning seda ka rahvusvaheliste ekspertide kohaselt, et vältida väärarvamuste, stereotüüpide ning konfliktide.¹²⁴

¹²³ Vt Kiviorg, M. Freedom of Religion or Belief – the Quest for Religious Autonomy, lk 232–306; Durham Jr., W. C. Religious Autonomy in Crossroads. – Durham Jr., W. C. *et al.* (toim). Law, Religion, and Freedom: Conceptualizing A Common Right. London: Routledge 2021; Kiviorg, M. Autonomy of Religious Communities versus the Battle for Human Rights: Two sides of the Same Coin. – Durham Jr., W. C. *et al.* (toim).

¹²⁴ Toledo Guiding Principles about Religions and Beliefs in Public Schools. OSCE/ODIHR 2007.